

Ebû Bekir el-Berzencî'nin Mütecellâ't-Tefâsîr'inde Tefsir Yöntemi

Tafsir Method in Abû Bakr al-Barzanjî's Mutajallâ't al-Tafâsîr

Şuayip Karataş*

Ali Turan**

Öz

Bu çalışmada, Osmanlı'nın son döneminde Irak'ın kuzeyinde yetişen Ebû Bekir el-Berzencî'nin (ö. 1287/1870) kaleme aldığı *Mütecellâ't-tefâsîr* adlı eseri, müfessirin ilmi birikimi ve tefsir yöntemi açısından değerlendirilecektir. Söz konusu eser, dönemin ilmi birikimini ve tefsir anlayışını yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. Yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonunda 82 demirbaş numarasıyla kayıtlı olup 485 varaktan oluşan tefsirin, henüz matbu bir nüshası bulunmamaktadır. Tefsir üzerine yapılmış herhangi bir çalışma bulunmamakla birlikte müellifle ilgili iki sayfalık bir ansiklopedi maddesi kaleme alınmıştır. *Mütecellâ't-tefâsîr*, müellifin klasik kaynaklara olan vukûfiyetini ortaya koyarken, aynı zamanda âyetlere getirdiği yorumlarla da dikkat çekmekte ve bu yönüyle gün yüzüne çıkarılmayı ve alanla ilgili çalışanların hizmetine sunulmayı hak etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış bir âlimin kaleminden çıkmış bir tefsiri gün yüzüne çıkarmak; özelde ise ilgili tefsirin rivayet ve dirâyet yönü başta olmak üzere tefsir özelliklerini ve müfessirin usûl ve üslûbunu tespit etmek suretiyle tefsir ilmi akademik çalışmalarına katkı sağlamaktır. İlgili tefsiri konu alan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş, verilerin elde edilmesinde nitel araştırmanın alt türlerinden biri olan doküman incelemesi kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara, Berzencî'nin *Mütecellâ't-tefâsîr* adlı eserinde klasik tefsir yöntemlerine bağlı kalmakla birlikte, aklı değerlendirmelerle bu yorumları zenginleştirdiği, ulûmü'l-Kur'an konularına açıklık getirdiği ve ulaştığı bilgileri yaşadığı dönemin şartlarına uygun bir şekilde sunmaya çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre müfessirin çalışmasının pek çok yerinde, rivayet ve dirâyet yöntemlerine yer verdiği, tefsirinin yöntemine işaret eden ve müfessirin usûlünü ortaya çıkaracak olan yorumları tespit edilmiş, ulaşılan bilgiler farklı başlıklar altında tasnif edilmek suretiyle tahlil edilmiştir. Rivayet ve dirâyet yöntemlerinin birlikte uygulandığı görülen tefsirde, nakli bilgilere dayanmakla birlikte, müfessirin yer yer kendi ilmi değerlendirmelerine yer verdiği, Kur'an'ın Kur'an'la, hadislerle, sahâbe sözüyle ve tabiîn

Değerlendirme / Evaluation

Bu makale en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik uygulamasıyla değerlendirilmiştir. / This article is subject to double-blind peer-review evaluation by at least two reviewers.

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used

have been properly cited (Şuayip Karataş - Ali Turan).

Yapay Zeka Etik Beyanı / Artificial Intelligence Ethical Statement

Yazar bu makalenin hazırlanma sürecinin hiç bir aşamasında yapay zekadan faydalanılmadığını, bu konuda tüm sorumluluğun kendisine (kendilerine) ait olduğunu beyan etmektedir. / The author declares that artificial intelligence was not utilized at any stage of the preparation process of this article and accepts full responsibility in this regard.

Lisans Bilgisi / Lisence Information

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Yazar Katkı Düzeyleri / Auth. Contribution Rates

Sorumlu yazar (ŞK) %50, yazar (AT) %50.

Corresponding author (ŞK) %50, author (AT) %50.

* Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı Assoc. Prof., Aksaray University Faculty of Islamic Sciences Department of Islamic Sciences Department of Qur'an Reciting and Qiraat Science, Türkiye, suaybk@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8261-1491>

** Doktora Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, PhD Student, Aksaray University, Institute of Social Sciences, Department of Fundamental Islamic Sciences, Türkiye ali.turan1924@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8126-9081>

rivayetleriyle tefsir edilmesi gibi yöntemleri sıklıkla kullandığı; dirayet yöntemi bağlamında da fıkıh ve itikad konulu âyetlerde müfessirin ilmi birikimini kendi yorumlarıyla göstermek suretiyle açıklamalarda bulunduğu tespit edilmiştir. Müfessirin bazı sûreler hakkında bilgi vermesi bağlamında sûrelerin faziletine dair rivayetlere, sûrelerin âyet sayısını haber veren rivayetlere ve âyetlerin Mekki-Medenî oluşuna değinen rivayetlere yer verdiği fakat bu rivayetleri sadece gündeme getirmekle kalmayıp bunlarla ilgili kendi yorumunu ve değerlendirmesini de katmak suretiyle ele aldığı görülmüştür. Ayrıca, esbâbü'n-nuzûl, hurûf-ı mukatta, muhkem-müteşâbih ve nâsih-mensuh gibi Kur'an ilimlerinin önemli konularına da değindiği görülen müfessirin bu hususlarla ilgili metinler arası bütünlüğü esas alan bir yaklaşım sergilediği gözlemlenmiştir. Netice itibariyle *Mütectellâ't-tesfîr*, Berzencî'nin tefsir yaklaşımını ortaya koyan, rivayet ve dirâyeti, itikadî ve fıkhi yorumları, metinsel ve tarihsel incelemeleri bir arada sunan bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Berzencî'nin tefsiri hem kendi döneminin hem de günümüz Kur'an çalışmalarının önemli kaynaklarından biri olarak değerlendirmek mümkün görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Rivayet, Dirâyet, Mütectellâ't-tesfîr, Ebû Bekir el-Berzencî.

Abstract

This study examines *Mutajallât al-Tafâsîr*, a work authored by Abû Bakr al-Barzanjî (d. 1287/1870), a scholar from northern Iraq during the late Ottoman period. The present article focuses on the author's scholarly background and his exegetical methodology. The work holds particular significance as it reflects the intellectual milieu and interpretive tendencies of its era. In this regard, *Mutajallât al-Tafâsîr*, authored by Abû Bakr al-Barzanjî (d. 1287/1870), a scholar from northern Iraq during the late Ottoman period, stands out as an important work that deserves to be examined within the framework of its exegete's methodology of tafsîr. The manuscript is preserved in the Süleymaniye Library, Hacı Mahmud Efendi Collection, under inventory number 82, consisting of 485 folios, and no printed edition of the work is currently available. Although no scholarly research has yet been conducted on the tafsîr itself, a two-page encyclopedic entry on the author has been written. While *Mutajallât al-Tafâsîr* demonstrates the author's profound mastery of classical sources, it also stands out for the unique interpretations brought to the verses; in this regard, it deserves to be brought to light and placed at the service of researchers in the field. The purpose of this study is to introduce a tafsîr authored by a scholar who lived during the late Ottoman era and, more specifically, to identify its principal features—particularly with regard to its use of traditional (riwâyah) and rational (dirâyah) sources—and thereby contribute to academic studies in Qur'anic exegesis. This research adopts a qualitative method, employing document analysis as a sub-type of qualitative data collection. The findings of this study indicate that in *Mutajallât al-Tafâsîr*, while al-Barzanjî generally adhered to the classical methods of tafsîr, he simultaneously enriched his commentary with rational evaluations, elucidated topics within the sciences of the Qur'an ('*ulûm al-Qur'ân*), and sought to present his insights in a manner suitable to the conditions of his own time. Accordingly, it has been identified that the exegete frequently combined *riwâyah* and *dirâyah* methods, incorporating his scholarly judgments alongside narrations. His tafsîr demonstrates methods such as interpreting the Qur'an by the Qur'an itself, by hadiths, by the statements of the Companions, and by reports from the Followers (*tâbi'ûn*). Within the framework of *dirâyah*, he also engaged in commentary on verses related to jurisprudence and theology, reflecting his own scholarly expertise. Furthermore, in his discussions of particular sûrahs, al-Barzanjî included narrations concerning their virtues, reports on the number of verses they contain, and whether they were revealed in Mecca or Medina. However, rather than merely presenting these reports, he often supplemented them with his own interpretation and evaluation. He also addressed key issues in the sciences of the Qur'an, such as *asbâb al-nuzûl* (occasions of revelation), *hurûf al-muqatta'ât* (disjointed letters), *muḥkam* and *mutashâbih* (clear and ambiguous verses), and *nâsih-mansûkh* (abrogating and abrogated verses), approaching these topics with an emphasis on textual coherence. In conclusion, *Mutajallât al-Tafâsîr* emerges as a unique work that reveals al-Barzanjî's exegetical approach, bringing together *riwâyah* and *dirâyah*, theological and jurisprudential discussions, as well as textual and historical analyses. In this respect, the tafsîr can be considered not only a significant contribution to the exegetical tradition of its own time but also a valuable source for contemporary Qur'anic studies.

Keywords: Tafsîr, Riwayah, Dirayah, Mutajallât al-tafâsîr, Abû Bakr al-Barzanjî.

Giriş

Allah Teâlâ'nın insanlara hitaben gönderdiği Kur'an'ın açıklanması ve anlaşılması için yapılan yorumlara genel bir ifadeyle tefsir denilmektedir. Bu görev, öncelikli olarak Hz. Peygamber'e verilmiş, o da inzal olan âyetleri sözlü, fiilî ve takrirî olarak ashâbına açıklamıştır.¹ Ancak Hz. Peygamber'in ve onun tedrisatından geçen sahâbilerin vefatıyla birlikte, âyetlerin doğru anlaşılması hususunda çeşitli zorluklar ortaya çıkmıştır. Bu durum, tefsir faaliyetlerinin daha sistemli bir şekilde ele alınmasını gerekli kılmıştır. Nitekim sahâbe neslini takip eden tâbiîn ve onların akabinde gelen müfessirler, Kur'an'ın sahih biçimde yorumlanması ve bu yorumların topluma aktarılması amacıyla tefsir faaliyetini ilmî bir disiplin hâline getirmişlerdir.²

Müfessirin Kur'an âyetlerini anlama ve yorumlama biçimi, büyük ölçüde sosyal ve kültürel çevresi, yaşadığı dönem ve toplumsal ilişkilerden etkilenir ve tefsir, bu etkileşimin bir ürünüdür. Müfessir, Kur'an'ı bağlamından bağımsız yorumlayamaz; dil, gelenek, kültürel birikim ve toplumsal aidiyet hem tefsir yöntemini hem de Kur'an anlayışını doğrudan şekillendirmektedir.³ Bu çerçevede, müfessirlerin yöntemleri, lafız ve mananın⁴ bütünlük içinde yorumlanması, nüzûl sebeplerinin bilinmesi, tarihî, sosyal ve hukukî bağlamın dikkate alınması ile Kur'an'ın diğer âyetleri ve sahâbe rivayetlerinin karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Müfessirin yaklaşımı, bilgi birikimi, kullandığı kaynaklar ve dönemin sosyo-kültürel yapısı gibi faktörlerle biçimlenir. Lafız analizi, anlam öncelikleri ve rivayetlerin değerlendirilmesi ise tefsir yöntemini ve Kur'an anlayışını doğrudan etkilemektedir.⁵ Bu unsurlar dikkate alındığında, Kur'an'ın yorumlanması sürecinde benimsenen farklı yöntemlerin zamanla çeşitli tefsir ekollerini ortaya çıkardığı ve bu durumun tefsir ilminin gelişimine önemli katkılar sunduğu görülmektedir.

Tefsir literatüründe müfessirlerin yöntemlerine dair pek çok çalışma bulunmasına karşın, Ebû Bekir el-Berzencî'nin *Mütecellâ't-tefâsîr* adlı eseri hakkında literatürde herhangi bir çalışma yapılmamış, sadece ansiklopedi maddesi kaleme alınmıştır.⁶ Oysa bu eser, özellikle yöntemi açısından tefsir araştırmalarına ve akademik çalışmalara önemli katkılar sunabilecek bir içeriğe sahiptir. Bu durum, eserin yönteminin tanıtımının alana sınırlı da olsa anlamlı bir katkı sağlayacağı kanaatini ortaya koymaktadır. Çalışmada, Berzencî'nin tefsirinde âyetlere yaklaşım tarzı ve uyguladığı yöntem ele alınacaktır. Yöntem olarak yorumlayıcı bir yaklaşım sunan nitel araştırma yöntemi tercih edilecektir. Veri toplama sürecinde ise nitel araştırmanın alt yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi uygulanacaktır. Bu kapsamda, çalışma konusuyla ilgili yazılı kaynaklar sistematik bir biçimde incelenecek ve elde edilen veriler, çalışmanın amacına uygun olarak analiz edilip değerlendirilecektir.

Çalışmanın amacı, genel olarak Berzencî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti, tefsiri ve tefsirinin kaynakları hakkında bilgi vermektir. Daha sonra, tefsirinde kullandığı metodu, rivayet ve dirâyet yöntemlerini, sûrelere dair verdiği bilgileri ve ulûmü'l-Kur'an'ın bazı mevzularını üst başlıklar altında tasnif etmek suretiyle ele almaktır. Berzencî'nin tefsirinde izlediği yöntemi ve görüşlerini analiz ederek bazı tespit ve değerlendirmeler yapmaktır.

1. Ebû Bekir el-Berzencî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Kaynaklarda Berzencî'nin hayatına dair doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Onun biyografisine ilişkin mevcut bilgiler, kendisinin kaleme aldığı *Mütecellâ't-tefâsîr* adlı yazma eserin sonunda yer alan hâl tercümesinden elde edilmiştir. Müellifin tam ismi Şeyh Ebû Bekir eş-Şâfiî en-Nakşibendî el-Berzencî'dir. 1224/1809-1810 yılında Osmanlı Devleti idaresindeki Şehrîzor sancağına bağlı Köysancak kasabasında dünyaya gelmiştir.⁷ Bu bölge, günümüzde Irak'ın Süleymaniye şehri sınırları içinde yer almaktadır.⁸ Babası Kâdirî tarikatı şeyhlerinden Şeyh Hüseyin Hıdırî'dir. Ailesi ve doğup büyüdüğü çevre, onun ilmî kişiliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. İlk eğitimini kendi kasabasında almış, daha sonra dayısı Molla Mustafa Kaf'ın yanında tahsilini

1 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 240; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 21.

2 Abdülhamit Birışık, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/290-294.

3 Sıddık Baysal, "Tefsirde Kültürel Antropolojik Yaklaşım", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (Ekim 2019), 348-349.

4 Lafız-mana ilişkisi için bk. Adem Evmeş, "Mahmud Hasan el-Mağnî'sinin Mantık Anlayışı", *Mantık Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2020), 39-40.

5 Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbiyye, 1431), 1/12-13.

6 Zafer Onur, "Ebubekir Berzencî", *Şark Ulemâsı* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 3/13-16.

7 Onur, "Ebubekir Berzencî", 3/13-14.

8 Ahmet Gündüz, "Şehrîzor", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/473-475.

sürdürmüştür. Bir dönem Delhi'de kaldıktan sonra, Hicaz'da bulunan Şeyh Abdullah Dihlevî'nin (ö. 1240/1824) halifesi, Şeyh Muhammed Can'ın (ö. 1266/1849) yanında hizmet etmiş, kendisinden icazet alarak Bağdat'a yerleşmiştir. Eğitim süresi boyunca kazandığı ilmî ve tasavvufî birikim, onun hem bölgesel olarak hem de devlet düzeyinde tanınmasına vesile olmuştur. Dönemin yöneticileri ile kurduğu olumlu ilişkiler neticesinde Davut Paşa tarafından kendisine Bağdat'ta bulunan Haydarhane Camii'nin bitişiğine bir dergâh inşa edilmiştir. 1259/1843 yılında İstanbul'a giden Ebû Bekir el-Berzencî, Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecid Han (1823-1861) ile de görüşmüştür. 1269/1853 Kırım Savaşı'na bizzat katılmış, savaş sonrası padişahın iltifatına mazhar olmuştur. Savaşın ardından Bağdat'a dönen Ebû Bekir el-Berzencî, günün belirli saatlerinde zâviyesinde tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf dersleri vermiştir. *Mütectellâ't-tefâsîr* adlı tefsirini de bu dönemde kaleme almış, 1287/1870 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁹

2. Mütectellâ't-tefâsîr'in Kaynakları

Söz konusu eser, Arapça olarak kaleme alınmış olup tefsir ilmi alanında değerlendirilmekte ve İslam dini ve İslam ilimleri konularına dair bir çalışma niteliği taşımaktadır. Yazma, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu'nda 00082 numara ile kayıtlıdır (Bibliyografik Kayıt No: 251107). Materyal türü itibarıyla yazma eser kategorisindedir. Fiziksel özellikleri bakımından eser 485 yaprak ve her sayfada 24 satır düzeninde yazılmıştır. Boyutları 289 × 193 mm olup, yazı alanı 219 × 118 mm'dir. Eserde kullanılan alfabe Arap harfli olup, metin nesih hattı ile istinsah edilmiştir. Bu özellikleriyle eser, klasik dönem tefsir yazmalarının fiziksel ve paleografik (el yazısı stili ve biçimi) özelliklerini yansıtan nitelikte bir örnek teşkil etmektedir.¹⁰

Berzencî'nin, Kur'ân'ın tamamını tefsir ettiği orta hacimli bir tefsir olarak değerlendirilebilecek bu eserde, Berzencî'nin Kur'ân'ı açıklarken, yorumlarını tefsir ilmi ile ulûmü'l-Kur'ân çerçevesinde temellendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.¹¹

Eserindeki atıflardan Berzencî'nin tefsirinde yararlandığı kaynakların, önceki müfessirlerin birikiminden beslenen ve Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına katkı sağlayan temel tefsir eserleri olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, Berzencî'nin yararlandığı başlıca tefsir eserleri arasında Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi 'u'l-beyân*'ı, Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Meâni'l-Kur'ân*'ı, İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*'i, Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *el-Keşf ve'l-beyân*'ı, Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*'i, Begavî'nin (ö. 516/1122) *Me 'âlimü't-tenzîl*'i, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-gayb*'ı ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *ed-Dürrü'l-mensûr*'u gibi önemli tefsirler yer almaktadır.

Berzencî'nin tefsirinde yararlandığı klasik kaynaklara ilişkin sayısal veriler, onun literatürle kurduğu ilişkinin yoğunluğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Müfessir, özellikle Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân* adlı eserine 163 kez atıfta bulunmuş, bu yönüyle tefsirinde en fazla başvurduğu kaynak olmuştur. Bunu 107 atıfla Vâhidî'nin *el-Vasît*'i, 40 atıfla Taberî'nin *Câmi 'u'l-beyân*'ı takip etmektedir. Begavî ve Fahreddin er-Râzî'ye on iki, Zemahşerî ve Süyûtî'ye yedişer atıf yapılmış; Zeccâc ve İbn Ebû Hâtim gibi erken dönem müfessirler ise daha sınırlı biçimde zikredilmiştir. Bu dağılım, Berzencî'nin özellikle orta dönem rivayet ve dirâyet tefsirleriyle güçlü bir bağ kurduğunu, kaynak tercihinde Sa'lebî-Vâhidî çizgisini merkezî konuma yerleştirdiğini göstermektedir.

Berzencî'nin tefsirinde kullandığı kaynaklar, klasik tefsir literatürünün temel eserlerinden oluşmaktadır. Müellifin Taberî, Zemahşerî, Fahreddin er-Râzî ve Süyûtî gibi müfessirlerin tefsirlerinden istifade ettiği görülmektedir. Bu durum, onun tefsirinin klasik kaynaklarla doğrudan ilişki içinde olduğunu ve bu birikimden yararlanarak kaleme aldığını göstermektedir. *Mütectellâ't-tefâsîr*, bu yönüyle klasik tefsir geleneğinin temel kaynaklarına dayanan bir eser niteliği taşımaktadır.

9 Onur, "Ebubekir Berzencî", 3/13-14.

10 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı/Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı "https://portal.yek.gov.tr/works/detail/251107" (Erişim 9 Kasım 2025)

11 Onur, "Ebubekir Berzencî", 3/13-14.

3. Mütecellâ't-tefâsîr'in Yöntemi

Berzencî'nin eseri, klasik tefsir geleneği içerisinde mütevazı hacmine rağmen içerdiği ilmî yaklaşımlar, üslûp ve metot bakımından dikkate değer bir çalışmadır. Yöntem itibarıyla rivayet ve dirâyet yöntemlerini birlikte kullanması, tefsir ilmi açısından dengeleyici bir tutum sergilemeye çalıştığını göstermektedir. Berzencî, tefsirinde Kur'ân'ı baştan sona mushaf sırasına göre ele almış ve öncelikle birkaç âyetten oluşan bölümleri incelemiştir. İncelediği bölümlerde, her âyeti veya kelimeyi tefsir etmek yerine, yorum yapmaya ihtiyaç duyduğu veya beyan açısından faydalı gördüğü bölümleri açıklamıştır.¹² Bazen bölümleri, kelime veya cümlelerden oluşan daha küçük parçalara ayırarak yorumlamaya çalışmıştır. Berzencî'nin yaklaşımında, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yöntemi yer yer uygulanmış, nadiren de bir âyeti açıklamak amacıyla eşdeğer veya açıklayıcı nitelikte başka bir âyet zikredilmiş ve bazı âyetler sünnet aracılığıyla yorumlanmaya çalışılmıştır.¹³ Berzencî, tefsirinde, Kur'ân'ın bazı kelimelerinin farklı telaffuzlarını, râvilerine nispet ederek bildiren ilim dalı¹⁴ olan kıraat ilmindeki farklı okuyuş biçimlerine de özel bir yer vermektedir. Bu manada o, özellikle Kur'ân'daki lafızların anlam zenginliğini ortaya koymak amacıyla kıraat vecihlerini sıkça zikretmekte, bazı âyetlerin farklı şekillerde okunmasının anlamda meydana getirdiği mana farklılıklarına dikkat çekmektedir.¹⁵ Özellikle âyetleri tefsir ederken Arap dili ve gramerinden faydalanması,¹⁶ onun dilsel çözümlemelere verdiği önemin de açık bir göstergesidir. Ayrıca kıraat farklılıklarını dikkate alarak lafızların anlam boyutlarını ortaya koymaya çalışması da ilâhî vahyi anlama çabasında çok yönlü bir yaklaşım sergilemeye çalıştığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.¹⁷

Berzencî, tefsirinde yalnızca naklî bilgilere bağlı kalmamış, eserinin birçok yerinde kendi ilmî değerlendirmelerine de yer vererek dirâyet yönünü ön plana çıkarmıştır. Bu özellikten hareketle, çalışmanın bu bölümünde Berzencî'nin tefsirinde rivayet ve dirâyet yöntemleri, sûrelerle ilgili verdiği bilgiler ile ulûmü'l-Kur'ân'ı kullanımı gibi üst başlıklar oluşturularak, tefsirinin ilmî ve metodolojik yapısı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.1. Mütecellâ't-tefâsîr'in Rivayet Tefsiri Yöntemi

Tefsirde rivayet yöntemi, temelde Kur'ân'ı, Hz. Peygamber'in uygulamalarını/sünnetini, akabinde ise sahâbe ve tâbiîn görüşlerini temel kaynak alan, müfessirin bu yolla gelen rivayetlerle âyetleri yorumlamasını ifade etmektedir. Bu yönüde literatürde me'sûr tefsir de denilmektedir.¹⁸ Berzencî eserinde ağırlıklı olarak bu yöntemi benimsediği görülmekte olup pek çok sûrenin tefsirinde âyetlerin açıklanması, fazileti ve çeşitli yönlerine dair çok sayıda rivayeti nakletmektedir. Bu bağlamda, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri rivayet mi yoksa dirâyet mi olduğu hususundaki tartışmanın da dikkate alınması gerekmektedir.¹⁹ Buradan hareketle müfessirin tefsirine ait rivayet yönü/yöntemi, Kur'ân'ı Kur'ânla, hadislerle, sahâbe sözleriyle ve tabiîn rivayetleriyle tefsiri başlıkları altında, tefsirde bulunan bazı örnekler üzerinden tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.1.1. Kur'ân'ın Kur'ânla Tefsir Edilmesi

Kur'ân'ı tefsir etmek amacıyla müfessirlerin tefsirlerinde sıklıkla kullandıkları metotların başında Kur'ân'ın Kur'ânla tefsir edilmesi yöntemi gelmektedir. Bu yöntem kısaca, bazı âyetlerde yer alan müphem ifadelerin, başka âyetlerde daha açık ve mübeyyen bir şekilde bulunması hasebiyle, tefsiri yapılan âyetin başka bir âyetle

12 Şerh ve yorum metodu için bk. Adem Evmeş, "Şemsüddin es-Semerkandî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Mantık Bölümünde Burhanî İlimler ve Bilimsel Sorular Konusuna Yaklaşımı", *Tokat İlmiyat Dergisi* 9/2 (2021), 682.

13 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 3a-3b; 4a-4b; 118a-118b.

14 Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in ve müşşidü't-tâlibîn*, thk. Nasır Muhammedî Muhammed Cad (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 3; Şuayip Karataş, *İmam Yakub Kıraatinin Özellikleri ve Delilleri* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 11-13; Süleyman Kılıç, *Oluşum Temsilciler ve Metodolojik Açından Basra Kıraat Ekolü* (İstanbul: Kitap Dünyası Yay., 2024), 51-52; Murat Akkuş, "Mennâ' Halil Kattân'ın Mebâhis Fi'Ulûmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi", *Ulûmü'l-Kur'ân Kaynaklarında Kıraat İlmi*, ed. Yaşar Akaslan (Ankara: İlâhiyât Yay., 2019), 228-229.

15 Kıraat farklılıklarının anlam üzerindeki etkisi hakkında ayrıca bk. Mehmet Karlı, "Eserü'l-Kirâati fi't-Tefsiri inde't-Tebrizi: Dirâsetun Tahliliyye", *Mütefekkir* 11/21 (2024), 259-280.

16 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 464b; 466a-466b; 468a.

17 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 3a-3b; 106b.

18 Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 1/16; Muhsin Demirci, *Tefsire Giriş* (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi [İSAM] Yayınları, 2009), 71-72.

19 Muhammed Aydın, "Rivayet Tefsiri" Kavramı ve Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/20 (Aralık 2009), 19-20.

anlaşılması gayretidir.²⁰ Ayrıca bir âyetin farklı bir âyeti doğrudan açıklaması, Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir edilmesi olarak kabul edilirken; müfessirin iki âyeti birlikte değerlendirerek ulaştığı yorumlar ise Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri bağlamında değerlendirilmektedir.²¹

Berzencî'nin âyeti âyetle tefsir etme yöntemine örnek olarak el-En'âm sûresi 82. âyet “*İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar var ya...*”²² verilebilir. Âyette geçen “zulüm” kavramı genel ve kapsamlı bir anlam taşımaktadır. Bundan dolayı Berzencî, bu âyeti tefsir ederken Lokmân sûresi “*Şüphesiz şirk, gerçekten büyük bir zulümdür.*” 13. âyeti referans göstermiştir. el-En'âm sûresi 82. âyette geçen “zulüm” kavramının Lokmân Suresi 13. âyetinde geçen “şirkin büyük bir zulüm” ifadesi ile tefsir edilmesi, el-En'âm sûresinde geçen genel kavramı sınırlandırmakta ve açıklamaktadır.²³ Bu yorum tarzı, Berzencî'nin tefsirinde yalnızca âyetlerin anlamını açıklamakla kalmayıp, aynı zamanda Kur'ân'ın kendi iç tutarlılığı çerçevesinde yorumlanmasını sağladığını göstermektedir.²⁴ Mücmel ifadelerin başka âyetlerle açıklanması, tefsir ilminde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir ilkesinin fiilî bir örneğini teşkil etmekte ve Berzencî'nin metodolojik yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Berzencî'nin âyeti âyetle tefsir etme yöntemine bir diğer örnek olarak el-Ğâşiye sûresi 1. âyet “*Dehşeti her şeyi kaplayan felaketin haberi sana geldi mi?*”²⁵ verilebilir. Berzencî'nin tefsirinde kıyamet günü, kuşatıcı (muhi) ve ani (bagte) vasıflarına sahip bir olay olarak ele alınmaktadır. Müfessir, “el-Ğâşiye” kelimesinin kök anlamından hareketle, bu kavramın kuşatıcılık (ihâta) ve dehşet verici ansızın geliş (bagteh) niteliklerini vurgulamaktadır. Berzencî, el-Ğâşiye sûresi 1. âyeti tefsir ederken Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yöntemine başvurarak; özellikle, azabın kuşatıcılığını vurgulayan diğer âyetlerle içsel bir anlam ilişkisi kurmaktadır. Şöyle ki: “*...Yüzlerini de ateş bürüyecektir.*”²⁶ ve “*Ateş yüzlerini yalar...*”²⁷ âyetlerinde cehennem ateşinin yüzleri bürüyüp kaplaması, “el-Ğâşiye”nin anlam alanını genişletmektedir. Berzencî'ye göre bu âyetler, “Ğâşiye”nin ifade ettiği kuşatıcılığın (ihâta) somut tezahürleridir. Böylece Kur'ân, kendi içinde “Ğâşiye”nin mahiyetini açıklamaktadır. Berzencî, ayrıca kıssalar arası bağlantıya dikkat çekerek Hz. İbrahim'in ateşle imtihanı üzerinden, “*Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve selamet ol.*”²⁸ emrini örnek göstererek ilahi kudretin mutlaklığını hatırlatmaktadır.²⁹ Neticede Berzencî, tefsirinde el-Ğâşiye kavramını yalnızca bir isim değil; kuşatıcılık, süreklilik ve ilahi kudretin mutlaklığı nitelikleriyle şekillenen bir sıfat olarak yorumlamaktadır. Bu yorum biçimi, âyetler arasındaki kavramsal bağlara dayanarak Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yöntemini göstermektedir.

Yukarıda zikredilen örneklerde Berzencî'nin Kur'ân âyetlerini yine Kur'ân'ın başka âyetleriyle açıklama yöntemine başvurduğu açıkça görülmektedir. Bu yaklaşım, onun Kur'ân'ın kendi bütünlüğü içinde anlaşılabilirliği yönündeki değerlendirmesini yansıtmaktadır. Nitekim Berzencî, Kur'ân'ın içsel tutarlılığına ve âyetler arasındaki anlam bağlarına büyük önem vermekte, bir konunun tam anlamıyla kavranabilmesi için ilgili diğer âyetlerin dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

3.1.2. Kur'ân'ın Hadisle Tefsir Edilmesi

Hız. Peygamber, Allah tarafından ilâhî vahyin insanlara ulaşmasını ve doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamak üzere gönderilen son peygamberdir. İlâhî görevi gereği, âyetleri insanlara tebliğ etmiş ve onların doğru anlaşılabilmesi için gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar, tefsir usulünde Kur'ân âyetlerinin hadislerle tefsir edilmesi yöntemi olarak ifade edilmektedir.³⁰ Bu manada Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için gayret gösteren müfessirler, pek çok âyetin tefsirini hadislerin yardımıyla yapmak suretiyle ilgili âyetlerin

20 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdi Bâsellûm (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005), 1/192; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 37-38.

21 Esat Özcan, “İbn Ebû'l-İzz'in Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsir Metoduna Yaklaşımı”, *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/2 (2021), 178-179.

22 el-En'âm 6/82 (...الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ).

23 Berzencî, *Mütectellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 71a.

24 Konuyla ilgili farklı bir görüş ve değerlendirmesi için de bk. Veysel Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 323-324.

25 el-Ğâşiye 88/1 (هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ).

26 İbrahim 14/50 (...وَتَغْشَىٰ وَجُوهَهُمُ النَّارُ).

27 el-Mü'minûn 23/104 (...تَلْفَحُ وَجُوهَهُمُ النَّارُ).

28 el-Enbiyâ 21/69 (قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ).

29 Berzencî, *Mütectellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 440a.

30 Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 259.

isabetli bir şekilde anlaşılmasının yolunu göstermeye çalışmışlardır.³¹ Müfessir Berzencî'nin de diğer müfessirler gibi tefsirinde ele aldığı bazı âyetlerin daha iyi anlaşılması adına yer yer hadislerden yararlanarak açıklamaya çalıştığı görülmektedir.

Berzencî'nin Kur'an'ı hadisle tefsir etme yöntemine örnek olarak, namaz vakitlerine dair bir âyetin açıklaması dikkat çekicidir. *"Gündüzün her iki kısmında ve gecenin gündüze yakın zamanlarında namaz kıl. Hiç şüphe yok ki iyilikler kötülükleri siler."*³² meâlindeki âyeti tefsir ederken o, bir vakit namazdan diğerine kadar kılınan namazların, bu iki vakit arasında işlenen küçük günahlara keffâret olacağını ifade eden hadisi³³ birincil bir açıklayıcı unsur olarak aktarmaktadır. Ayrıca, âyetin hükmünün geneli kapsadığını göstermek üzere, bir sahâbînin yabancı bir kadını öptükten sonra durumu Hz. Peygamber'e bildirmesi üzerine, onun bu âyeti okuyarak bu hükmün yalnızca o sahâbîye değil, ümmetin tamamına şamil olduğunu ifade ettiği rivayeti³⁴ de ikinci bir delil olarak zikretmektedir.³⁵ Berzencî, bu rivayetleri yalnızca birer tarihî isnad veya siyer bilgisi olarak aktarmakla yetinmeyip, âyetin manasını teyit ve tahsis etmede temel bir yorum aracı olarak kullanmaktadır. Hadisleri, âyetin tefsirinde delil ve açıklayıcı unsur olarak değerlendirmesi, onun tefsir anlayışında Kur'an ve Sünnet bütünlüğünü esas alan tefsir geleneğini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Berzencî'nin tefsir yöntemini incelediğimizde, Kur'an'ın hadisle tefsir edilmesi ve Kur'anî mesajın anlaşılır kılınması çabasına yönelik el-Kehf sûresinde geçen *"Mûsâ, artık bir daha soru sorarsam benimle arkadaşlık yapma! Böylece benden yana özür hakkını tamamlamış olursun" dedi.*³⁶ âyeti örnek olarak gösterilebilir. Müellif, âyeti açıklarken Mûsâ kıssasının ana teması olan ilmi seyrin doğasını vurgular; zira yolculuk sırasında Hz. Mûsâ'nın sorularının devam etmesi, anlaşmanın sonlandırılmasına ve yolculuğun sonuna yaklaşıldığını ifade etmektedir. Bu kesintinin yol açtığı bilgi eksikliğini vurgulamak amacıyla müellif, Hz. Mûsâ'nın sabredemediğine dikkat çekmek için Hz. Peygamber'e ait olduğu isnad edilen *"Allah Teâlâ, Mûsâ'ya merhamet etsin! Ne olurdu sabredebilseydi de Allah Teâlâ onların durumlarını bizlere daha fazla açıklasaydı!"*³⁷ şeklindeki hadisi zikretmektedir.³⁸ Berzencî'nin kullandığı bu yöntemde, âyeti hadislerle destekleyerek lafzî anlamın ötesindeki hikmeti daha açık ve anlaşılır hâle getirmeye çalıştığı görülmektedir.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, Kur'an tefsirinde hadislerin kullanımı iki farklı işlev çerçevesinde ele alınmaktadır. Bazı hadisler, âyetlerin zaten açık olan anlamlarını pekiştirerek ilave açıklama işlevi görürken, diğer hadisler lafzın doğrudan anlamının ötesine geçerek nebevi açıklama yoluyla murad-ı ilâhîyi ortaya koymakta ve tefsir işlevi üstlenmektedir. Bu durum, hadislerin Kur'an yorumundaki rolünü belirlemede önemli bir ölçüt olarak değerlendirilebilir.³⁹

Sonuç olarak, Berzencî'nin tefsirinde hadisler, âyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak ve içerdiği mesajları açıklığa kavuşturmak için kullanılmakta; bazıları anlamı pekiştirirken, bazıları da lafzın ötesindeki murad-ı ilâhîyi ortaya koymaktadır. Berzencî'nin tefsirinde, âyetleri açıklarken hadislere sıkça başvurduğu görülmektedir. Kullandığı bu yöntem, onun bazı âyetlerin yanında ilgili hadislerin açıklayıcı ve tamamlayıcı rolüne verdiği önemi ortaya koymaktadır. Tüm bunlarla birlikte Berzencî'nin âyeti daha anlaşılır kılma adına zikrettiği bazı rivayetlerin sıhhat derecelerine çoğu zaman dikkat etmediği, yer yer zayıf veya senedi tartışmalı rivayetlere de tefsirinde yer verdiği görülmektedir.⁴⁰ Bu husus, onun tefsir anlayışında, âyetleri anlamaya çalışırken içerik bütünlüğüne ve anlam açıklığına öncelik vermeye çalıştığı şeklinde de yorumlanabilir.

31 Mehmet Yaşar, "Hicrî Birinci Asırda Sünnet'in Bağlayıcılığı Meselesinin Kur'an'la Delillendirilmesi". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 475-495.

32 Hûd 11/114 ... (وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفَا مِنْ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبُنَ السَّيِّئَاتِ).

33 Müslim, "Tahâret", 16.

34 Müslim, "Tevbe", 2763.

35 Berzencî, *Mütecellâ't-tesfîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 118a-118b.

36 el-Kehf 18/76 (قَالَ إِنَّ سَأْلَكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاجِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا).

37 Buhârî, "Kitabü't-tefsir", 3401.

38 Berzencî, *Mütecellâ't-tesfîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 163b.

39 Sıddık Baysal, *Ebu'l-Berekât En-Nesefî'nin Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil Adlı Eserinde Tefsir-Te'vil İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 64-65. Kur'an-hadis ilişkisine dair akademik çalışmaların güncel eğilimleri ve kapsamı için ayrıca bk. Ahmet Emre Aydın, "Ürdün Üniversitesi'nde Hadis Eğitimi ve Yapılan Lisansüstü Tezler (2010-2024)". *HADITH* 14 (2025), 467-501.

40 Berzencî, *Mütecellâ't-tesfîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 212a; 287b; 294b; 315a.

3.1.3. Kur'ân'ın Sahâbe Kavliyle Tefsir Edilmesi

Âyetleri tefsir ederken sahâbeden nakledilen sözlere başvurma yöntemini Berzencî'nin tefsirinde kullandığı görülmektedir. Bu manada o, Kehf sûresinde “*Sana Zülkarneyn hakkında soruyorlar.*”⁴¹ şeklinde geçen âyetin tefsirinde, Hz. Ali'nin Zülkarneyn için sâlih bir kul olduğunu ifade ettiği rivayete yer vermektedir. Ayrıca konuyla ilgili Zülkarneyn'in peygamberliği konusunda farklı görüşler bulunduğunu, fakat kendisinin de bu görüşler içerisinde onun peygamber değil veli bir kul olduğu kanaatini benimsediğini belirtmektedir.⁴² Berzencî'nin sahâbe sözlerine dayanarak yaptığı bu yorum, onun tefsirde geleneksel kaynaklara bağlılığını; Zülkarneyn'in kimliği konusunda ölçülü bir tavır takınması da dengeli ve titiz yorum yaklaşımını göstermektedir.

Berzencî'nin, el-Fil sûresinde geçen “*Onların üzerine sürü sürü kuşlar salmadı mı?*”⁴³ şeklindeki âyetin daha iyi anlaşılabilmesi için sahâbe sözüne başvurduğu görülmektedir. İlgili âyetin tefsirinde o, Abdullah b. Abbâs'tan (ö. 68/687-88) rivayetle kuş sürüsünü tanımlarken, onların gagalarının kuş gagalarına, pençelerinin ise vahşi hayvanların pençelerine benzediğini ifade etmektedir.⁴⁴ Onun, âyetleri sahâbe sözüyle tefsir etme yöntemine diğer bir örnek olarak el-Maûn sûresinde “*Hayra engel olurlar.*”⁴⁵ şeklinde ifade edilen âyet zikredilebilir. Müfessir burada, Hz. Ali'den nakille âyetle geçen ve sûreye de ismini veren “mâûn” kelimesinin zekât anlamına geldiğini aktarmak suretiyle farklı görüşler içerisinde, kelimeye “hayr” yerine zekât anlamının verilmesinin daha isabetli olacağını, kendisinin de bu görüşü savunduğunu ifade etmektedir.⁴⁶

Yukarıda zikredilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Berzencî'nin tefsirinde, sahâbe rivayetlerine sadece yer vermekle kalmadığı, bu rivayetleri âyetlerin manasının daha anlaşılır kılınması adına temel kaynaklardan biri olarak açıklamaya çalıştığı görülmektedir. Onun uygulamış olduğu bu yöntemi, tefsirinde rivayet geleneğine ne ölçüde önem verdiğini ve âyetlerle ilgili yorumlarını sahih rivayetlere dayandırmaya çalışma hassasiyetini ortaya koyduğu da söylenebilir.

3.1.4. Kur'ân'ın Tabiîn Kavliyle Tefsir Edilmesi

Berzencî'nin tefsirinde bazı âyetleri tabiîn sözleriyle tefsir etme yöntemine örnek olarak Rûm sûresinde “*... Ama onlar bu mağlubiyetlerinden sonra birkaç yıl içinde üstün gelecekler...*”⁴⁷ şeklinde geçen âyet verilebilir. Âyetin tefsirinde tâbiîn müfessirlerinden Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) görüşüne göre, bu âyetle haber verilen Bizanslıların Perslere karşı elde ettiği zaferle Müslümanların Bedir Savaşı'nda kazandıkları zafer aynı güne denk gelmiştir.⁴⁸ Berzencî de Süfyân es-Sevrî'nin rivayetine dayanarak Müslümanların hem Bizanslıların zaferi hem de kendi galibiyetleri nedeniyle iki kat sevinç yaşadıklarını ifade etmektedir.⁴⁹ Berzencî'nin bu rivayeti tefsirine dâhil etmesi, Kur'ân âyetlerinin tarihî olaylarla bağlantılı olduğunu ve bu olayları Kur'ân'ın önceden haber verdiğini kabul ettiğini göstermektedir.

Tabiîn sözlerine dayanarak âyetleri tefsir etme yöntemine Berzencî'nin tefsirinden, Lokmân sûresinde geçen “*Şüphesiz ki vaktiyle Lokmân'a şu hikmeti vermiştik...*”⁵⁰ âyeti de verilebilir. Berzencî bu âyeti tefsir ederken tâbiîn müfessirlerden İkrime el-Berberî'nin (ö. 105/723) görüşüne yer vermektedir. O, İkrime'nin âyetle ilgili olarak Lokmân'ın bir nebî olduğunu, burada geçen hikmet lafzından maksadın ise peygamberlik olduğunu belirttiğini ifade etmektedir.⁵¹ Berzencî'nin, cumhurun Lokmân'ın nebî olmadığı yönündeki görüşünü aktardıktan sonra,

41 el-Kehf 18/83 (...وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقُرْنَيْنِ).

42 Berzencî, *Mütectellâ't-telefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 164a.

43 el-Fil 105/3 (...وَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ).

44 Berzencî, *Mütectellâ't-telefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 475b.

45 el-Maûn 107/7 (...وَيَنْفَعُونَ الْمَاعُونِ).

46 Berzencî, *Mütectellâ't-telefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 477b. Aynı uygulamanın farklı tefsir örnekleri için bk. Nesrişah Saylan, “Tabersî'nin Mecme'u'l-Beyân Adlı Tefsirinde Şâz Kıraatlara Yaklaşım Metodunun İncelenmesi”. *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 8/1 (2025), 22; Sağlam, Mustafa. “Te'vilâtü'l Kur'ân'da Kıraat Farklılıkları ve Yorum Etkisi”. *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3/2 (2020), 230-231

47 er-Rûm 30/3-4 (...فِي بَضْعِ سِنِينَ* وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ).

48 Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Ali el-Beyhaki, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a*, thk. 'Abdülmu'tî Kal'acî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye; Dârü'r-Reyyân, 1408/1988), 2/330.

49 Berzencî, *Mütectellâ't-telefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 231a.

50 Lokmân 31/12 (...وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ).

51 Berzencî, *Mütectellâ't-telefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 236a-236b.

İkrime'ye nispet edilen ve onun nebî olduğunu ifade eden münferit rivayete de tefsirinde yer vermesi;⁵² onun, tâbiine ait rivayetleri âyetlerin anlaşılmasında bir delil olarak benimsediğini ve farklı görüşleri dikkate alan bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir.

Berzencî, tefsirinde Kur'ân âyetlerini açıklarken yalnızca sahâbenin rivayetleriyle yetinmemiş, aynı zamanda tâbiin âlimlerinin görüş ve yorumlarına da yer vermiştir. Bu yaklaşımı, onun sadece sahâbe merkezli bir rivayet tefsiri anlayışına bağlı kalmadığını; buna karşılık, klasik rivayet tefsiri geleneğinin genel çerçevesini benimseyerek, bu doğrultuda zengin bir rivayet birikimini değerlendirmeye çalıştığını göstermektedir. Buna bağlı olarak da onun klasik rivayet tefsiri geleneğini benimsediği ve bu çizgide eserini şekillendirdiği söylenebilir.

3.2. Mütecellâ't-tefâsîr'in Dirâyet Yöntemi

Tefsirde dirâyet yöntemi, âyet metnini anlamak ve açıklamak için kullanılan bir yöntemdir. Dirâyet, kelime anlamı olarak anlayış ve sağlam görüş manalarına gelmektedir. Tefsirde dirâyet yöntemi, kısaca Kur'ân'ın âyetlerini anlamada mantıklı bir yaklaşım sergilemek ve akıl yoluyla doğruluğu sorgulamak şeklinde ifade edilmektedir.⁵³ Bu yöntemde, metni doğru anlamaya ve yanlış yorumlardan kaçınmaya özellikle önem verilir. Ayrıca yapılan yorumun, metnin içeriği ve bağlamıyla tutarlı olmasına dikkat edilir. Dirâyet yöntemi, özellikle klasik dönemdeki müfessirlerin kullandığı rivayet yönteminin yanında, metni doğrudan anlamaya yönelik bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁴ Kur'ân'ın doğru biçimde anlaşılabilmesi için hem aklın hem bağlamın dikkate alınması gereken bir yaklaşım olan bu yöntem, Kur'ân'ın ruhunu ve mesajını, zaman ve mekân farklarını dikkate alarak anlamayı kolaylaştırmaktadır.⁵⁵

Berzencî'nin tefsirinde, âyetlerin sadece lafzî anlamlarıyla yetinmeyip, bunların hukukî ve itikadî sonuçlarını da değerlendirmeye çalıştığı görülmektedir. Bu yaklaşım, onun, Kur'ân'ın yalın bir okuma metni olmamakla birlikte toplumsal ve ahlâkî düzenin temel kaynağı olduğuna dair inancını yansıtmaktadır. Buna bağlı olarak o, âyetlerin tefsirinde mezhebî görüşleri, kelâmî değerlendirmeleri; sadece rivayetlere bağlı kalmaksızın dil, mantık ve kelâm gibi ilimlerden faydalanarak açıklamaktadır. Bu sebeple Berzencî'nin tefsirinde yer alan dirâyet tefsirine yönelik meseleler burada ayrıca alt başlıklarda ele alınacaktır.

3.2.1. Mütecellâ't-tefâsîr'in Fıkhi Yöntemi

Berzencî'nin âyetleri tefsir ederken fikhî tercihini göstermesi bakımından Bakara sûresinde geçen "*Hac bilinen aylardadır...*"⁵⁶ âyetine bakılabilir. Âyette geçen bilginin içeriğine dair İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile İmam Şâfiî (ö. 204/820) arasında hac aylarının sınırları konusunda görüş ayrılığı bulunmaktadır.⁵⁷ Berzencî de bu âyetin tefsirinde, İmam Şâfiî'ye göre hac aylarının şevval, zilkade ve zilhicce ayının bayram arifesi dahil dokuz gün olduğunu belirtirken, Ebû Hanîfe'ye göre ise hac aylarının şevval, zilkade ve zilhicce ayının ilk on günü olduğunu zikretmektedir.⁵⁸ Ancak müellif, bu iki görüş arasında açık bir tercihte bulunmamakta, her iki görüşü de tarafsız bir biçimde sunmakla yetinmektedir. Bu tutum, onun rivayetleri aktarmada titiz ve dengeli bir yaklaşımı benimsediği, mezhebî tercihten ziyade farklı görüşleri karşılaştırmalı biçimde yansıtarak okuyucunun kanaatine alan bıraktığı şeklinde yorumlanabilir. Bu değerlendirme, Berzencî'nin fikhî mezhepler arasındaki yorum farklılıklarını göz ardı etmediğini ve bu görüşleri tefsir bağlamında ele alarak âyetin hükmi yönünü daha açık hâle getirmeye çalıştığını göstermektedir. Aynı zamanda onun, tefsir faaliyetini sadece dilsel ya da rivayet merkezli bir çerçeveye sıkıştırmadan, ameli ve fikhî yönleriyle de ilişkilendirdiğini ortaya koymaktadır.

52 Ebû'l-Ferec Cemâlüddin 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdi (Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 2001), 3/430.

53 Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri Vâhidî, *el-Basit fî tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. Salih el-Fevzan (Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd'l-İslâmiyye, 2009), 1/274; Birişik, "Tefsir", 40/290-294; Arslan, Karaoğlu, "Tefsirlerde Rivâyet ve Dirâyet Ayrımının Objektifiği Sorunsalı". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 6/1 (2023), 5.

54 Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbiyye, 1431), 2/212; Hatice Merve Çalışkan Başer, "Mukâtil B. Süleymân'ın Tefsir Yönteminden Hareketle Tefsirde Rivayet-Dirayet Ayrımının İmkânı Üzerine", *Artuklu Akademi Dergisi* 10/1 (2023), 18.

55 Vâhidî, *el-Basit fî tefsiri'l-Kur'ân*, 1/340; Demirci, *Tefsire Giriş*, 77-80.

56 el-Bakara 2/197 ... (الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ).

57 Ebû'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâil er-Rüyânî, *Bahrü'l-mezheb fî fûrû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, thk. Târik Fethi es-Sayed (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 3/380.

58 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 18b.

Mütecellâ't-tefâsîr'in fikhî yönüne dair Bakara sûresinde “*Tam olarak temizlendiklerinde onlara Allah'ın size emrettiği biçimde yaklaşın...*”⁵⁹ şeklinde geçen âyet de zikredilebilir. Âyete konu olan mevzuyla ilgili kadınların ay hâlinin sona ermesinin ardından gusûl yapılması şartıyla cinsel ilişkinin caiz olup olmadığı konusunda İmam Şâfiî ile İmam Ebû Hanîfe arasında görüş farklılığı bulunmaktadır.⁶⁰ Berzencî de buna bağlı olarak ilgili âyetin tefsirinde mezhep görüşlerine yer vermekte; İmam Şâfiî'nin, ay hâlinin sona ermesinin ardından gusûl yapılması şartıyla cinsel ilişkinin caiz olacağı görüşünü aktarmaktadır. Ayrıca İmam Ebû Hanîfe'nin yalnızca ay hâli sürecinin sona ermesini yeterli görerek, yıkanmadan da cinsel ilişkinin mümkün olabileceği görüşünü de zikretmektedir.⁶¹ Berzencî'nin bu konuda izlediği tutum, farklı mezhep görüşlerini tarafsız şekilde aktarmasıdır. İmam Şâfiî'nin gusûl yapılması şartıyla cinsel ilişkinin câiz olduğu görüşüyle Ebû Hanîfe'nin sadece ay hâlinin sona ermesinin yeterli olduğu yönündeki görüşünü birlikte sunarak, okuyucunun her iki yaklaşımı değerlendirmesine imkân tanımaktadır. Müellif bu meselede belirli bir tercihte bulunmamakla birlikte tartışmalı dini meselelerde farklı kanaatlere yer vermenin ilmî bir sorumluluk olduğunu göstermektedir. Onun bu yaklaşımı, tefsir geleneğinde mezhepler arası yorum farklılıklarını derinlemesine ele alarak aktardığını ve böylece okuyucuya kapsamlı, mukayeseli bir tefsir anlayışı sunmaya çalıştığını ve okuyucuya mukayeseli bir bakış açısı sunmaya çalıştığını göstermektedir.

Zikredilen örneklerden de anlaşıldığı üzere Berzencî'nin tefsirinde klasik fıkıh anlayışının belirleyici bir zemin oluşturduğu görülmektedir. Özellikle fıkıh muhtevalı âyetlerin tefsirinde, mezhebî bağlılığını dikkate almakla birlikte, yorumlarında yalnızca bağlı olduğu Şâfiî mezhebine has bir çizgiyle yetinmediği, zaman zaman Hanefî mezhebine ait görüşlere de yer verdiği anlaşılmaktadır.⁶² Bu durum, *Mütecellâ't-tefâsîr*'in sadece rivayet ve dirâyet yönüyle değil, aynı zamanda fikhî içeriğiyle de ön plana çıkan bir tefsir olduğunu göstermektedir. Müellifin, mezhepler arası farklılıkları aktarırken ilgili âyetin lafzî yapısını ve bağlamsal yönünü dikkate alması, onun fikhî hükümleri âyetlerin zahirî anlamıyla temellendirme gayretini gösterirken tefsirine de mezhepler üstü, ilmî bir konum kazandırmaktadır.

3.2.2. *Mütecellâ't-tefâsîr*'in İtikadî Yöntemi

Berzencî, tefsirinde değerlendirmeye aldığı âyetlerin, içeriğine bağlı olarak, itikadî boyutuna da değinmektedir. Bu bağlamda o, itikad esaslarını kelâm ilminin sınırları içerisinde ele alarak Kur'ân'ı anlamada akıl ve vahiy arasındaki ilişkiyi detaylandırmaktadır. Ayrıca, tefsirinde tevhid, nübüvvet ve ahiret inancını pek çok âyet üzerinden ifade ederek, ahiretteki hesap, cennet ve cehennem varlığı bu vb. konulara dair açıklamalarda bulunmaktadır.

Berzencî, tefsirinde, Kur'ân metninin yorumlanması ile kelâmî meselelerin birleştiği noktada, İslam akaidinin temel meselelerinden biri olan “hatm-i nübüvvet” (peygamberliğin sona ermesi) ilkesinin izahına yer ayırarak bu kavramın önemini vurgulamaktadır. Bu kavram, Hz. Muhammed'in peygamberlik halkasının sonu olduğunu ve onun akabinde yeni bir peygamberin gelmeyeceğini ifade etmektedir.⁶³ Böylece ilâhî vahyin tamamlandığı ve nübüvvetin sona erdiği belirtilmiş, peygamberliğin temel işlevi olan insanları doğru yola yönlendirme ve Allah'tan mesaj getirme görevi, Hz. Peygamber'le son bulmuştur.⁶⁴ Konuyla ilgili Berzencî, Ahzab sûresinde “*Muhammed, adamlarınızdan hiç kimsenin babası değildir; ama o Allah'ın resülü ve son peygamberidir...*”⁶⁵ şeklinde geçen âyeti tefsir ederken, Hz. Muhammed'in peygamberlik zincirinin son halkası olduğunu bildirip, bu görüşüne destek olarak, onun “*Benim ardından artık nebî gelmeyecektir.*”⁶⁶ hadisini referans göstermektedir. Berzencî bu hadis, ilâhî vahyin tamamlandığını ve peygamberliğin sona erdiğini açıklayarak Hz. Peygamber'in peygamberliğinin evrensel ve nihai olduğuna dikkat çekmektedir.⁶⁷

59 el-Bakara 2/222 (...فَإِذَا تَطَهَّرْتَ فَأَتَوْهُنَّ مِنْ خَيْبٍ أَمَرَكَ اللَّهُ...).

60 Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverî, *el-Hâvî'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muvazz - Adil Ahmed Abdül'l-mevcid (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmîye, 1999), 1/216.

61 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 20b-21a.

62 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 99b.

63 Metin Yurdagör, “Hatm-i nübüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/477-479.

64 Ali Turan, *Hiz. Muhammed'i Diğer Peygamberlerden Ayıran Özellikleri* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 66-72.

65 el-Ahzab 33/40 ... (مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ).

66 Buhârî, “Kitabü'n-Nübüvve”, 3336.

67 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 248a.

Kelâm ilminin tartışmalı konuları arasında yer alıp Berzencî'nin değindiği konulardan biri de “büyük günah” (mürtekib-i kebîre) işleyenlerin durumudur. O, Abese sûresinde “İşte bunlar inkârcılardır, günahkârlardır.”⁶⁸ şeklinde geçen âyeti açıklarken âyette kâfir ve fâcir kelimelerinin ayrı ayrı kullanılmasına özellikle dikkat çekmektedir. Berzencî, bu ayrımın her günah işleyenin kâfir sayılamayacağını ortaya koyduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşımla, büyük günah işleyen kimsenin imanını yitireceğini savunan Hâricî görüşü reddetmektedir.⁶⁹ Buna mukabil, Berzencî'nin bu meselede Mürcie anlayışına yakın durduğu, büyük günah işleyenin fasık sayılabileceğini;⁷⁰ ancak iman dairesinden çıkmış sayılmayacağını savunduğu görülmektedir.⁷¹

Yukarıda zikredilen örnekler dikkate alındığında Berzencî'nin tefsirinde itikadî yönden Ehl-i sünnet inancına dayalı bir anlayış sergilediği görülmektedir. Tefsirinde Allah'ın sıfatları, nübüvvet, kader, iman ve amel ilişkisi, cennet ve cehennem varlığı gibi temel itikadî konuları ele alan müellif, Ehl-i sünnet dışındaki mezheplerin görüşlerinin geçersiz olduğunu, bu görüşlerinin yanlış olduğunu âyetlerin tefsiri çerçevesinde ortaya koymaya çalışmaktadır.⁷² Bu yönüyle onun, tefsirinde kelâmî konularla ilgili klasik Ehl-i sünnet kelâm geleneğini yansıtmaya çalıştığı görülmektedir.

3.3. Mütecellâ't-tefâsîr'de Bazı Ulûmü'l-Kur'ân Konuları

Ulûmü'l-Kur'ân terimi, Kur'ân'ın inzâlî, toplanması, tertip edilmesi, yazıya geçirilmesi, kıraati, i'câzı, tefsiri, nâsihi-mensûhu, üslûp, belâgat ve dili gibi Kur'ân'ın çeşitli yönlerini ifade etmektedir.⁷³ Ulûmü'l-Kur'ân'a tefsirlerde yer verilmesi, okuyucunun Kur'ân'ı daha derinlikli ve ilmî bir zeminde anlamasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca nüzul süreci, tertip ve kıraat gibi konulara vâkıf olmak, âyetlerin bağlamını ve anlam farklarını daha sağlıklı yorumlamaya imkân tanımaktadır.⁷⁴ Böylece müfessir sadece lafzî değil, aynı zamanda bağlamsal ve kavramsal bir okuma gerçekleştirme imkânı bulur. Okuyucu da âyetlerin indiği ortamı, tertip sürecini ve Kur'ân'ın dil özelliklerini öğrenir. Bu manada tefsirinde Kur'ân ilimlerine yer veren Berzencî'nin, bunlar arasında özellikle esbâbü'n-nüzûl, hurûf-ı mukataa, nâsih-mensûh ve muhkem-müteşâbih gibi konuları ön plana çıkardığı görülmektedir.

3.3.1. Esbâbü'n-Nüzûl

Esbâbü'n-nüzûl tabiri, Kur'ân'ın bir veya birkaç âyetinin veya bir sûrenin tamamının nüzûlüne neden olan olay veya olayları ifade etmek için kullanılmaktadır. Âyetlerinin iniş sebeplerini anlamak hem âyetlerin doğrudan bağlamını hem de gerçekten neyi ifade ettiklerini doğru bir şekilde kavrayabilmek için çok önemlidir. Âyetlerin nüzûl sebeplerini bilmek, yalnızca o dönemin tarihsel bağlamını anlamayı değil, aynı zamanda o dönemin şartlarına uygun hükümlerin nasıl şekillendiğini kavrayabilmeyi de sağlamaktadır. Ayrıca iniş sebepleri, âyetlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur, çünkü âyetle ilgili bağlam göz ardı edilirse, âyetin mesajı eksik veya yanlış anlaşılabilir.⁷⁵

Berzencî tefsirinde, esbâbü'n-nüzûl ilminin öneminden olsa gerek, gerekli gördüğü yerlerde âyetin veya âyetlerin nüzûl sebebine dair açıklamalar yapmaktadır. Bu bağlamda, Tebbet sûresinin iniş sebebini, Hz. Peygamber'in İslâm'a davetini açıktan yapmaya başladığı dönemde, amcası Ebû Leheb'in (ö. 2/624) bu çağrıya alaycı ve düşmanca bir tavırla karşılık vermesi olarak izah etmektedir. Rivayetlere dayanan bu değerlendirmesinde Berzencî, Hz. Peygamber'in Kureyş kabilesini davet etmek üzere Safâ Tepesi'ne çıktığını; ancak Ebû Leheb'in

68 Abese 80/42 (أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ الْفَجَرَةُ).

69 Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 97.

70 Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 191-194.

71 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 424a.

72 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 73b, 75a.

73 Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 135.

74 Âyetleri anlamada kıraatlerin etkisine yer veren çalışma için bk. Murat Akkuş, “Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)”, *Mütefekkir* 2/3 (2015), 151-176.

75 Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 135-136. Ayrıca bk. Ali Kaya, “Et-Tefsîru'l-Kebîr Bağlamında Mukâtil b. Süleyman'ın Esbâb-ı Nüzûl'e Yaklaşımı”, *Mütefekkir* 7/14 (2020), 347; Yahya Arslan, “Ahkâm Âyetlerinin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Nüzûl Sebeplerinin Önemi”, *Şarkiyat* 15/1 (2023), 287-288; Ayben Onbaşı, “Tefsirde Bağlam Sorunu -A'râf Sûresi 204. Âyet Örneği-”, *Kur'an ve Tefsirde Güncel Konular - 2 ed.* Zeki Keskin (Ankara: Fecir Yayınları, 2025), 93-95.

küçümseyici bir üslupla “Ellerin kurusun! Bu sebeple mi bizi buraya çağırdın?” dediğini aktarmakta ve bu olay üzerine Tebbet sûresinin inzal olduğunu belirtmektedir.⁷⁶

Berzencî, Tevbe sûresinde “*Cehennemlik oldukları kendilerine bariz bir şekilde belli olmasının akabinde, akraba olsalar bile, (Allah’a) eş tutanlar için bağışlanma dilemek peygambere de inananlara da yaraşmaz.*”⁷⁷ şeklinde geçen âyetin, Hz. Peygamber’in müşrik olarak vefat eden amcası Ebû Tâlib (ö. 620) için istiğfarda bulunması sonucunda nazil olduğunu bildirmektedir. Bu rivayeti aktarırken, Hz. Peygamber’in akrabalık bağlarından dolayı sergilemiş olduğu merhametin, vahyin çizdiği inanç sınırlarıyla kayıtlı olduğunu belirtirken, müşrik oldukları kesinleşmiş kimseler için mağfiret talep etmenin caiz olmadığı hususuna da değinmektedir. Bunlarla beraber ilgili âyetin sadece Hz. Peygamber’e değil, bütün müminlere yönelik genel bir hüküm içerdiğini ve müminin dua anlayışına sınır çizerken, tevhid inancının önceliğine de dikkat çekmektedir.⁷⁸ Bu yaklaşımıyla müfessirin, konuyla ilgili klasik rivayetleri esas alırken aynı zamanda âyetin evrensel mesajına da dikkat çekmeye çalıştığı görülmektedir.

Berzencî'nin esbâbü'n-nüzûl konusuna vermiş olduğu önem, onun tefsir anlayışının temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, nüzûl sebeplerini yalnızca tarihî birer bilgi olarak değil, âyetlerin doğru anlaşılmasına katkı sağlayan açıklayıcı unsurlar olarak değerlendirmektedir. Tebbet ve Tevbe sûreleri özelinde verilen örneklerde görüldüğü üzere Berzencî'nin, nüzûl sebeplerini aktarırken yalnızca rivayetleri nakletmekle kalmayarak, aynı zamanda bu rivayetlerde ortaya konulan dinî, ahlâkî ve toplumsal ilkelere de dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

3.3.2. Hurûf-ı Mukattaa

Kur’ân-ı Kerîm’in bazı sûrelerinin başında olan ve anlamları kesin olarak bilinmeyen hurûf-ı mukattaa, tefsir geleneğinde hem lafzî hem de işârî yorumlara konu olmuş mühim bir meseledir. Bu harfler, klasik müfessirlerin yanı sıra tasavvufî tefsir geleneğinde de sembolik anlamlarla açıklanmış ve her biri farklı yorumlarla değerlendirilmiştir.⁷⁹ Hurûf-ı Mukattaa hakkında, selef ve halef âlimleri arasında temel olarak iki farklı görüş bulunmaktadır. Selef ekolü bu harflerin anlamını Allah’ın bir sırrı olarak görüp tefsir etmemeyi tercih ederken, Halef ekolü ise bu harflerin mutlaka bir anlamı olduğu düşüncesiyle çeşitli yorum ve teviller geliştirmişlerdir.⁸⁰ Berzencî, bu harflerin anlamları hakkında kesin bir hüküm vermekten kaçınmakta, böylece selef âlimlerin ihtiyatlı ve nakledilmiş delillere bağlı kalma duruşunu benimsemektedir. Bu bağlamda onun yaklaşımının hem rivayet merkezli gelenekle uyumlu hem de metnin hikmet boyutunu ihmal etmeyen bir çizgide olduğu söylenebilir.

Berzencî, Bakara sûresinin başında hurûf-ı mukattaa konusuna ayrıntılı biçimde değinirken, bu harflerin muhtemel manaları arasında, Allah Teâlâ ile Hz. Peygamber arasında özel bir hitap olduğu, sûre isimleriyle ilişkili bulunduğu, peygamber isimlerine veya Allah’ın isimlerine işaret ettiği yahut da anlamlarının yalnızca Allah tarafından bilindiği gibi görüşleri zikretmektedir.⁸¹ O, bu harflerin kapalı yönüne de vurgu yaparak, onların Kur’ân’ın îcâz yönünü pekiştirdiğini de ifade etmektedir. Buna göre Kur’ân’ın, Arap diliyle inmiş olmasına rağmen, aynı harflerle benzerinin meydana getirilememesi, bu harflerin vahyin eşsizliğine ve mucizevî yönüne işaret ettiğini göstermektedir.⁸²

Berzencî hurûf-ı mukattaa konusunu ele alırken hem geleneksel rivayetleri hem de farklı tefsir yorumlarını dikkate alan çok yönlü bir tutum sergilemektedir. Bu harflerin anlamının kesin olarak bilinmediğini vurgulayan Berzencî, selef müfessirlerin tavrını benimseyerek, konuyu saptırıcı yorumlardan uzak bir şekilde açıklamaktadır.⁸³ O, hurûf-ı mukattaa’nın Kur’ân’ın îcâzını ortaya koyan unsurlardan biri olduğu yönündeki değerlendirmesiyle, bunların sadece lafzî değil, aynı zamanda bir hikmeti barındırdığını da ortaya koymaktadır.

76 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 481a.

77 et-Tevbe 9/113 (مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ مِنْ نَحْنُ مَا نَبَيِّنُ لَهُمْ أَلْتَّهَمُ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ).

78 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 104a.

79 Süyûtî, *el-İtkân*, 3/31-32.

80 bk. Mehmet Emin Güzel, *İmam Mâlik'in Tefsir Anlayışı* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 168-169.

81 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 3a.

82 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 111b.

83 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 3a, 111b, 137a, 166a.

3.3.3. Nâsih-Mensûh

Ulûmü'l-Kur'ân'ın önemli konularından biri olan nâsih-mensûh konusu hem tefsir hem de fıkıh literatüründe hükümlerin anlaşılması ve uygulanması bağlamında belirleyici bir role sahiptir. Nesh kısaca, şer'î bir kanunun kendisinden daha sonra gelen bir başka hükümle yürürlükten kaldırılması anlamına gelmekte ve özellikle hükümleri zaman içinde aşamalı olarak ele alan müfessirlerce, Kur'ân'ın anlaşılmasında vazgeçilmez bir yöntem olarak kabul edilmektedir.⁸⁴ Bu bağlamda Berzencî'nin tefsirinin de hem Kur'ân'ın kendi içindeki nâsih ve mensûh örneklerini hem de sünnetin âyetleri nesh etme durumunu ayrıntılı biçimde değerlendirmeye çalışmasıyla bu konuyu gündemine alan klasik tefsirler arasında dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir.

Berzencî, tefsirinde, nesh varlığını kabul etmektedir. Buna binaen o, Bakara sûresinin “(Yaşlılık veya iyileşme ümidi kalmayan hastalık gibi kalıcı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenler fakir bir kimseyi doyuracak kadar fidye vermesi gerekir.”⁸⁵ şeklindeki âyetin, “Öyleyse sizden kim ramazana ulaşırsa oruç tutsun.”⁸⁶ âyetiyle nesh edildiğini haber vermektedir. Buna göre birinci âyetle (oruç tutmaya güçleri yetmeyenler fakir bir kimseyi doyuracak kadar fidye vermesi gerekir.) oruç ibadetinin başlangıçta mükellefiyet açısından daha esnek bir yapıya sahip olduğu, oruç tutmakta güçlük çeken herkese fidye karşılığında oruç tutmama ruhsatı tanındığı görülmektedir. Ancak daha sonra nazil olan ikinci âyetle (Öyleyse sizden kim ramazana ulaşırsa oruç tutsun.) birlikte bu ruhsatın kaldırıldığı ve orucun artık sağlıklı olan her mükellef için farz kılındığı, fidye uygulamasının ise yalnızca yaşlılar ve iyileşme ihtimali bulunmayan hastalarla sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Berzencî'ye göre burada açık bir nesh söz konusudur. Zira ilk hüküm, alternatifli bir uygulamaya imkân tanırken, sonraki âyet bu esnekliği ortadan kaldırarak orucu, ramazan ayına ulaşan ve sağlıklı yerinde olan her birey için zorunlu bir ibadet hâline getirmektedir.⁸⁷

Nesh konusuyla ilgili Berzencî, Nûr sûresinin 3. ve 32. âyetleri arasında kurulan nesh ilişkisine dikkat çekmektedir. Ona göre, birinci âyetle “Zina eden erkekle, sadece zina eden bir kadın veya müşrik olan bir kadın evlenir. Zani bir kadın da yalnızca zani bir erkek veya müşrik olan bir erkekle evlenebilir. Bu, inananlara yasaklanmıştır.”⁸⁸ şeklinde geçen hüküm, zahiri itibarıyla zina eden kimselerin evliliklerinin sınırlandırıldığını ifade etmektedir. Ancak “İçinizdeki bekârları, salih olan köle ve cariyelerinizden evlendirin.”⁸⁹ şeklindeki 32. âyetle de bu hükmün kaldırıldığı, yani genel evlilik ilkesinin yeniden tesis edildiği anlaşılmaktadır.⁹⁰

Nesh konusuna tefsirinde etraflı bir şekilde yer veren Berzencî, neshin sadece âyetler arasında olmadığına, sünnetin Kur'ân hükümlerini neshettiği durumların var olduğuna da işaret etmektedir. Bu bağlamda o, özellikle “O kişisel arzu ve isteklerine göre konuşmaz. O'nun (okuduğu), kendisine vahyedilmiş ilâhî mesajdan başka bir şey değildir.”⁹¹ âyetini örnek göstermek suretiyle vahyin inzal sürecinde bazı hükümler arasında düzenlemeler yapıldığını ve sonraki hükümlerle önceki hükümlerin ya kaldırıldığını ya da değiştirildiğini belirtmektedir.⁹²

Netice olarak Berzencî'nin tefsiri, nâsih-mensûh meselesine yaklaşımı bakımından klasik tefsir geleneğine bağlılığıyla dikkat çekmektedir. O, nesh olgusunu Kur'ân'ın kanun koyma sürecindeki tedricilik ilkesinin bir yansıması olarak değerlendirmekte ve metinler arası ilişkileri bu bağlamda ele almaktadır. Yukarıda zikredilen örneklerde olduğu gibi, hükümlerin sosyal şartlara ve ilâhî hikmete uygun biçimde aşamalı olarak şekillendiğini düşünmektedir. Ayrıca sadece lafzî farklılıklara değil, hükmî değişimlere de odaklanan Berzencî, bu yönüyle neshin sadece teorik bir mesele değil, uygulamaya dönük yönleriyle de ele alınması gereken önemli bir konu olduğunu ortaya koymaktadır.

84 Süyûtî, *el-İtkân*, 3/66-67.

85 el-Bakara 2/184 كُنْتُمْ أَنْ كُنْتُمْ خَيْرَ لَّهِ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرَ لَّكُمْ أَنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهِ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ أَنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ.

86 el-Bakara 2/185 شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ.

87 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 17a-17b.

88 en-Nûr 24/3 (الرَّأْيِي لَا يَنْكُحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكُحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرْمٌ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ).

89 en-Nûr 24/32 (وَاتَّخِذُوا الْأَيَّامَ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ).

90 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 197a.

91 en-Necm 53/3-4 (إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ *وَمَا يُلْقِىُ عَنْ الْهَىٰ).

92 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 336a.

3.3.4. Muhkem-Müteşâbih

Kur'an'ın doğru anlaşılmasında muhkem ve müteşâbih âyetlerin ayrımını yapmak, tefsir ilminin temel meselelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Zira Kur'an hem anlamı açık ve yoruma ihtiyaç duymayan muhkem âyetlerden hem de anlamı kapalı yoruma ve izaha açık olan müteşâbih âyetlerden oluşmaktadır.⁹³ Bu manada Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinde muhkem ve müteşâbih ayrımına açık biçimde yer verilmiş, söz konusu âyetler hakkında doğru bir tavır takınmanın gerekliliği vurgulanmıştır.⁹⁴ Tefsir geleneğinde bu ayrım, itikadî, hukukî ve sembolik yorumların sınırlarını tayin etmek açısından önem arz etmiştir.⁹⁵ Berzencî de tefsirinde bu konuya dair değerlendirmelerde bulunmakta ve muhkem-müteşâbih tasnifini, Kur'an'ın anlaşılmasında ilmî bir sorumluluk olarak ele almaktadır. Onun bu yaklaşımının hem klasik müfessirlerin görüşlerine dayandığı hem de müteşâbih konusunda ihtiyatlı ve teslimiyetçi bir tutum sergilediği şeklinde anlaşılabilir.

Âl-i İmrân sûresinde “*Kitabı sana inzal eden O'dur. O kitabın âyetlerinin bazıları muhkemdir, ki bunlar kitabın temelidir, bazılarıysa müteşâbihtir...*”⁹⁶ şeklinde geçen âyetin tefsirinde Berzencî, ilâhî vahyin âyetlerinin muhkem ve müteşâbih olarak iki gruba ayrıldığını ifade etmektedir. Ayrıca muhkem âyetlerin, dinin temel hükümlerini ve inanç esaslarını bariz bir şekilde ortaya koyduğunu; müteşâbih âyetlerin ise bariz bir şekilde değil de dolaylı, kapalı ve örnekli ifadelerle anlatıldığını belirtmektedir. Bununla beraber müteşâbih, Allah'ın sıfatları ve gaybî konuları da kapsamaktadır. Ona göre müteşâbih âyetler, müminler için bir imtihan vesilesidir ve bu âyetler karşısında gösterilen teslimiyet, Allah'ın hikmetine duyulan saygının bir göstergesidir.⁹⁷

Berzencî, Zümer sûresinde “*Allah, kendi içerisinde tutarlı, gerçekleri defalarca vurgulayan bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi...*”⁹⁸ şeklinde geçen âyeti tefsir ederken, Kur'an'daki müteşâbihliği sadece lafzî kapalılık veya anlam belirsizliği olarak değil, çok yönlü bir benzerlik ve içerik bütünlüğü olarak yorumlamaktadır. Ona göre Kur'an, fesahat, belâgat, îcâz ve fayda bakımından parçaları birbirine benzeyen, ahenkli ve dengeli bir metindir. Bu müteşâbihlik, içerikteki kıssa, hüküm, öğüt ve haberlerin birbirini tamamlayıcı olarak tekrar edilmesiyle olduğu kadar, tilavet sırasında kulağa hoş gelen ses düzeniyle de kendini göstermektedir.⁹⁹

Netice olarak Berzencî'nin, tefsirinde muhkem ve müteşâbih âyetleri daha çok Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması bakımından ele aldığı görülmektedir. Onun nazarında muhkem âyetler, dinin temel ilkelerini ve sabit hükümlerini ortaya koyan, aklen ve lafzen açık beyanlardır; müteşâbih âyetler ise insan idrakinin sınırlarını zorlayan, mecaz ve teşbih barındıran ve bu yönüyle te'vile açık alanlar olarak değerlendirilmektedir. Böylece Berzencî, muhkem ve müteşâbih âyetleri birlikte değerlendirmek suretiyle, Kur'an'la sağlıklı bir ilişki kurmanın imkânlarını göstermektedir.

3.4. Mütecellâ't-tefâsîr'de Sûrelerle İlgili Bilgiler Verilmesi

Berzencî, tefsirinde âyetlerin tefsiriyle beraber sûrelerin içeriğine dair de önemli bilgilere yer vermektedir. Ayrıca Berzencî, doğrudan olmasa bile, ancak dolaylı olarak klasik tefsirlerde konu edinilen konulardan; bazı sûrelerin faziletine, âyet sayısına, sûrelerin mekkî ve medenî oluşuna da değinmektedir. Bu nedenle çalışmanın bu başlığında, *Mütecellâ't-tefâsîr* özelinde, zikredilen bu konular ele alınmaya çalışılacaktır.

3.4.1. Sûrelerin Faziletlerine Değinilmesi

Berzencî'nin tefsirinde dikkat çektiği hususlardan biri, bazı sûrelerin rivayetlerde övülen özelliklerine, onları okumanın faziletlerine, bireysel veya toplumsal hayata etkilerine dair yaptığı açıklamalarıdır. Bu manada

93 Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdur eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûm'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru 'İhyâ 'i'l-Kütüb'l-'Arabîyye, 1957), 2/68; Süyûtî, *el-İtkân*, 3/3-4.

94 bk. Âl-i İmrân 3/7 ... (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ).

95 Bu ayrımın kişisel veya mezhebî saiklere göre şekillendiği ve buna bağlı olarak değişiklik arz edebileceği de ifade edilebilmektedir. bk. Muhammet Ali Erdal, *Lafzî Müteşâbih Âyetlerin Yorumlanması* (Ankara: İlâhiyât Yay., 2024), 213.

96 Âl-i İmrân 3/7 (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ).

97 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 28a. Âyetle ilgili farklı değerlendirmelere için bk. Mustafa Sağlam, *Tefsirde Anlam Kırılmaları* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 307-314.

98 Zümer 39/23 (اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانًى...).

99 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 283b.

onun, tefsirinde, bazı sûrelerin faziletlerine dair bilgileri verirken sahih hadislerle değinmekle beraber zayıf hadis kaynaklarına da yer verdiği görülmektedir. Tüm sûrelerde olmasa da bazı sûrelerin faziletleri konusunda yapılan bu vurgular, Kur'ân'ın anlam bütünlüğünü artırmaktadır.¹⁰⁰

Berzencî, tefsirinde, sûrelerin faziletlerine örnek olarak İhlâs sûresiyle ilgili “İhlâs Sûresi, Kur'ân'ın üçte birine eş değerdir.”¹⁰¹ şeklindeki rivayete atıfta bulunmaktadır. Müfessir, buna dayanarak söz konusu sûrenin, Kur'ân'daki temel inanç esaslarını özlü bir şekilde ihtiva ettiğini vurgulamaktadır. Buna ek olarak da o, sahâbeden birinin İhlâs sûresini sürekli okuduğunu ve bunu Allah Teâlâ'ya olan sevgisinden dolayı yaptığını belirten rivayeti aktararak, Hz. Peygamber'in de bu sahâbiye hitaben “Onu sevmen seni cennete koyacaktır.”¹⁰² buyurduğunu nakletmektedir.¹⁰³

Berzencî, Nasr sûresinin faziletiyle ilgili olarak, sûrenin mana itibarıyla yalnızca bir fetih müjdesi olarak değil, aynı zamanda Hz. Peygamber'in risâlet görevini tamamladığına dair ilâhî bir işaret olarak anlaşılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu manada o, sûrenin bir zaferi haber vermenin yanında ayrıca bir veda ve iç muhasebe anlamını da ihtiva ettiğini hatırlatarak, sûrenin faziletiyle ilgili “Kim Nasr sûresi'ni okursa, ona fetih günü Hz. Muhammed'le birlikte bulunanlar kadar sevap verilir.”¹⁰⁴ rivayetine değinmektedir.¹⁰⁵ İlgili rivayetle ilgili kaynaklara bakıldığında, senedi zayıf olmakla birlikte, sûrelerin faziletleri bağlamında bu vb. rivayetlerin aktarıldığı görülmektedir.¹⁰⁶

Berzencî'nin İhlâs ve Nasr sûreleri özelinde görüldüğü üzere sûrelerin faziletlerine dair aktarılan rivayetlerin, sahih veya zayıf oluşuna bakılmaksızın muhatapta Kur'ân'a yönelme arzusunu artırmak amacıyla aktarıldığı düşünülebilir. Bu manada sûrelerin faziletlerine dair yapılan bu tür vurgular, tefsir geleneğinde ilâhî vahiy, birey veya toplum arasında manevî bir bağ kurma amacını da yansıtmaktadır.

3.4.2. Sûrelerdeki Âyet Sayılarına Değnilmesi

Berzencî'nin tefsirinde, yalnızca ele aldığı âyetlerin manalarını açıklamakla yetinmediği; aynı zamanda sûrelerin yapısal özelliklerini ön plana çıkarmaya çalıştığı görülmektedir. Özellikle sûrelerin başında verdiği âyet sayısı bilgileri, onun mushaf tertibi ve kıraat farklılıklarına ilişkin belli bir yönteme ve farkındalığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim bu âyet bilgileri çoğu sûrenin girişinde sistematik bir biçimde sunulmakta olup, yalnızca Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Secde, Leyl, Zilzâl, Âdiyât, Tekâsür, Mâûn, Kevser, Tebbet, İhlâs, Felâk ve Nâs sûreleri hariç bırakılmıştır.¹⁰⁷ Bu yaklaşım, klasik tefsir geleneğinde yer alan bir uygulama olmakla birlikte, Berzencî'nin metnin doğru anlaşılması bağlamında yapısal bilgileri önemli bir zemin olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Berzencî, Nisâ sûresinin 176 âyet,¹⁰⁸ Mâide sûresinin 120 âyet¹⁰⁹ ve En'âm sûresinin 165 âyet¹¹⁰ olduğunu belirterek, âyet sayılarıyla ilgili yaklaşımı somutlaştırmaktadır. Bu yönüyle onun, tefsirinde sadece metnin anlam dünyasını açıklamakla kalmayıp, Kur'ân ilimlerine dair teknik ve metodolojik bir çerçeve sunmaya çalıştığı da görülmektedir. Tefsirde verdiği bu bilgilerle müfessirin, âyet sayısı, sûrelerin yapısı ve kıraat farklılıkları üzerindeki değerlendirmeleri; tefsir geleneği içinde metnin hem içerik hem de biçim yönlerine bütüncül bir bakış geliştirmeye çalıştığının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Böylelikle onun, rivayet ve dirâyet esaslarını dengeli biçimde harmanlayarak Kur'ân'ın lafzı, tertibi ve tilaveti arasındaki ilişkiye dair ilmi duyarlılığını eserine yansıtmaya çalıştığı söylenebilir.

100 Ahmed b. Ebî Bekr b. Ömer, *el-Büstân fî i'râbi müşkilati'l-Kur'ân* (Riyad: Merkez el-Melik Faysal li'l-Bühûss ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2018), 1/4.

101 Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 13.

102 Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 10.

103 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 482a-482b.

104 Bu hadisin mevzu olduğuyla ilgili bilgi için bk. Muhammed Abdürreâuf el-Münâvî, *el-Fethu's-semâvi bi-tahrîci ehâdisi Tefsiri'l-Kâdi'l-Beyzâvî*, thk. Ahmed Müctebi (Riyad: Dârü'l-Âsime, 1989), 3/1133.

105 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 479b.

106 Ahmed b. Ebî Bekr b. Ömer, *el-Büstân fî i'râbi müşkilati'l-Kur'ân* (Riyad: Merkez el-Melik Faysal li'l-Bühûss ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2018), 1/4.

107 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 3a; 28a; 239b; 451a; 468b; 469b; 471a; 477a; 478a; 481a; 482a; 483b; 484b.

108 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 41b.

109 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 55a.

110 Berzencî, *Mütecellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 66b.

3.4.3. Sûrelerin Mekki-Medenî Olduğuna Değnilmesi

Berzencî tefsirinde sûrelerin Mekki veya Medenî oluşlarına da dikkat çekmektedir. Zira bir sûrenin Mekki ya da Medenî olması, sûreyle ilgili sadece nüzûl dönemini belirtmekle kalmayıp, sûrenin muhtevasında barındırdığı mesajların anlaşılması açısından da önemli ipuçları sunmaktadır. Buna göre Mekki sûreler, İslâm'ın ilk yıllarındaki inanç esaslarını, tevhid, risâlet ve ahiret inancı gibi temel dinî kavramları ele almakta, aynı zamanda imana dair vurguları, inkârcılara yönelik sert uyarıları ve peygamberlik mücadelesine dair bilgileri; Medenî sûreler ise Medine'de kurulan İslâm toplumuyla birlikte ortaya çıkan hukukî ve toplumsal düzenlemeleri, şer'î hükümleri, dinî yükümlülükleri, savaş ve barış gibi daha geniş kapsamlı meseleleri konu edinmektedir.¹¹¹

Berzencî, tefsirinde Beyyine, Kâfirûn ve Nasr sûrelerinin Medenî olduğunu belirtirken; Hümeze, Fîl ve Kureys sûrelerinin ise Mekki olduğuna işaret etmektedir. Bu ayrımı yaparken klasik tefsir literatüründen yararlandığı, özellikle nüzûl ortamı, hitap tarzı ve içerik özelliklerini dikkate aldığı görülmektedir.¹¹² Onun, Mekki-Medenî tasnifine yer vererek, sûre veya âyet hakkında tarihsel bilgi vermekten ziyade, âyetlerin bağlamının doğru tespit edilmesi suretiyle en doğru manayı yakalamaya yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.¹¹³

Yukarıda zikredilen yönüyle Berzencî'nin tefsiri âyetlerin veya sûrelerin inzal olduğu zamanı belirterek, Kur'an'ın tedricî nüzûl sürecine ve bu duruma bağlı olarak şekillenen mesajlarının tarihsel bağlamına ışık tutmaktadır. Bu yönüyle onun eserinin, hem rivayetlere dayalı geleneksel bilgiyi aktaran hem de bu bilgileri yorumlayarak anlamı derinleştirmeye çalışan bir tefsir karakterini barındırdığı söylenebilir.

3.4.4. Berzencî Tefsirinden Fâtîha Sûresinin Latinizesi

BİSMİ'LLÂHİ'R-RAHMÂNİ'R-RAHİM: Nebtediü bismi'llâhî'r-rahmânî'r-rahîm ellezî razeķa'l- 'ibâde fî'd-dünyâ, ve rahîmahüm fî'l-âhîrâti, ĥayşü yüdhîlu'l-mü'minine'l-cenne'te.

ELĤAMDÜ Lİ'LLÂHİ RABBİ'L- 'ÂLEMİN: Ĥalîķi'l- 'ibâdî ve murabbîhim, ve yukra' u bi'l-i- 'râbî's-selâse'ti.

ER-RAĤMÂNİ'R-RAĤİM: Kezâlike yüķra' ü bi'l-i- 'râbî's-selâse'ti.

MÂLİKİ YEVMİ'D-DİN: Ve hüve yevmü'l-ķiyâme'ti, feyecüzü 'an yeküne şîfa'tan 'ev bedelen, ve ķara' a 'ehlü'l- ĥarameyni: (Mâlikî), ve hüve'l-muĥtârü, ve'l-mâlikü: hüve'l-mutaşarrîfû fî 'e 'yâni'l-mülki ve'l-meleküti keyfe yeşâ' u, ve ķuri' e: (Mâlikin) bi sukûnî'l-lâmi, ve (Melikin) bi lafzî'l-mâdî, ve (Mâlikâ) bi'n-naşbi 'ale'l-medĥi 'evi'l-ĥâlî, ve (Mâlikun) bi'r-raf' i ve't-tenvîni, ve (Mâlikî) ve (Mâlikü) bilâ tenvînin 'alâ 'ennehü muĥâfun.

İYYÂKE NE 'BUDU VE İYYÂKE NESTA İN: Yâ men ĥazâ tehâbetüke ve 'azamatüke taĥşuşuke bi'l- 'ibâde'ti ve'l-isti'âne'ti, ve taĥlubuke'ş-şühûde ve'l-ĥudûre ve'l-istiğrâķa fî cemâlike ve celâlike, ve mâ lenâ sivâke, ve taqdimü'l-mef'ûli li't-ta' zîmi ve'l-ĥaşri, ve li zâlike ķâle İbnü 'Abbâsin raĥîya'llâhu 'anhümâ: Ne 'buduke ve lâ ne 'budu ĥayrake. ve ķuri' e bi kesrî'n-nüni fihimâ, fe 'inneĥü luĥatu benî Temîmin ĥayşü yeksirüne ĥurûfe'l-muĥâra 'âtî sivâ'l-bâ' i 'izâ lem yekün ba' deĥâ maĥmümen.

İHDİNÂ'Ş-ŞİRÂTA'L-MÜSTAĞİM: Ve hüve tarîķu'r-raşâdi ve'l-hidâye'ti, Allâĥümme 'erşidnâ tarîķa's-seyri fike ve 'elhimnâ's-serâ'ira ve 'erinâ ĥakâ' iķa'l- 'eşyâ' i ve'ķşif 'an sebaĥâti vechika li nerâke bi nûrika ve'l-ķirâ'etu bi'ş-şâdi ve ĥiye luĥatu ķurayşin ve ķuri' e hemzetân bi'l-işmâmi ve yuşavvibühü bi şavti'z-zâyi, ve ķara' a 'Abdullâĥ İbnü Mes'ûdin: 'Erşidnâ Şîrâta'l-MustağİM min: şîrâti't-ta' âmi 'illâ li yetebella' a; li 'enneĥü yüsra'tü's-sâbile'tü 'izâ selekathu kemâ sümmiye'ş-şîrâtu li teķaĥĥi li ķaĥĥâ' i li 'enneĥü yelteķimuhum, ve ķuri' e yemunnu cemî'an.

ŞİRÂTA'L-LEZİNE 'EN'AMTE 'ALEYĤİM: Bi'l-hidâye'ti ve'l-İslâmi ve't-tevfîķi fî dâri's-selâmi ve ĥümü'l-'enbiyâ' ü ve'r-rusulü ve'l-'evliyâ' u ve'l-'aşĥâbu ve ķara' a İbnü Mes'ûdin: Şîrâta men 'en' amte 'aleyhim, ve hüve bedelün mine'l-'evveli bedelü'l-küllî mine'l-küllî.

ĖAYRİ'L-MAĞDÜBİ 'ALEYĤİM: Vehümü'l-Yehüdü, *VE LE'D-DÂLLİNE*: Ve ĥümü'n-Naşârâ 'evi'l-Mecüsü, ve yecüzü fî ĥayrî'l-bedeliyyeti, ve'l-ma'nâ: 'İnne'l-mün'ame 'aleyhim ĥümü'l-lezîne selimü min ĥaĥĥabî'llâhi ve ĥalâlihi, ve'ş-şîfa'tu'l-murâdu: 'İnne'l-lezîne 'en' amte 'aleyhim bi'l-imâni ve'l-İslâmi ĥayru'l-lezîne ĥaĥĥibte 'aleyhim ve 'adleltehüm.

111 Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâĥîm (Kahire: Hey'etü'l-Misriyyeti'l-'Amme li'l-Küttâb, 1974), 1/36.

112 Berzencî, *Mütectellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 466a, 473b, 476a, 478b, 479b.

113 Berzencî, *Mütectellâ't-tefâsîr*, (Hacı Mahmud Efendi, 82), 466a, 473b, 476a, 478b, 479b.

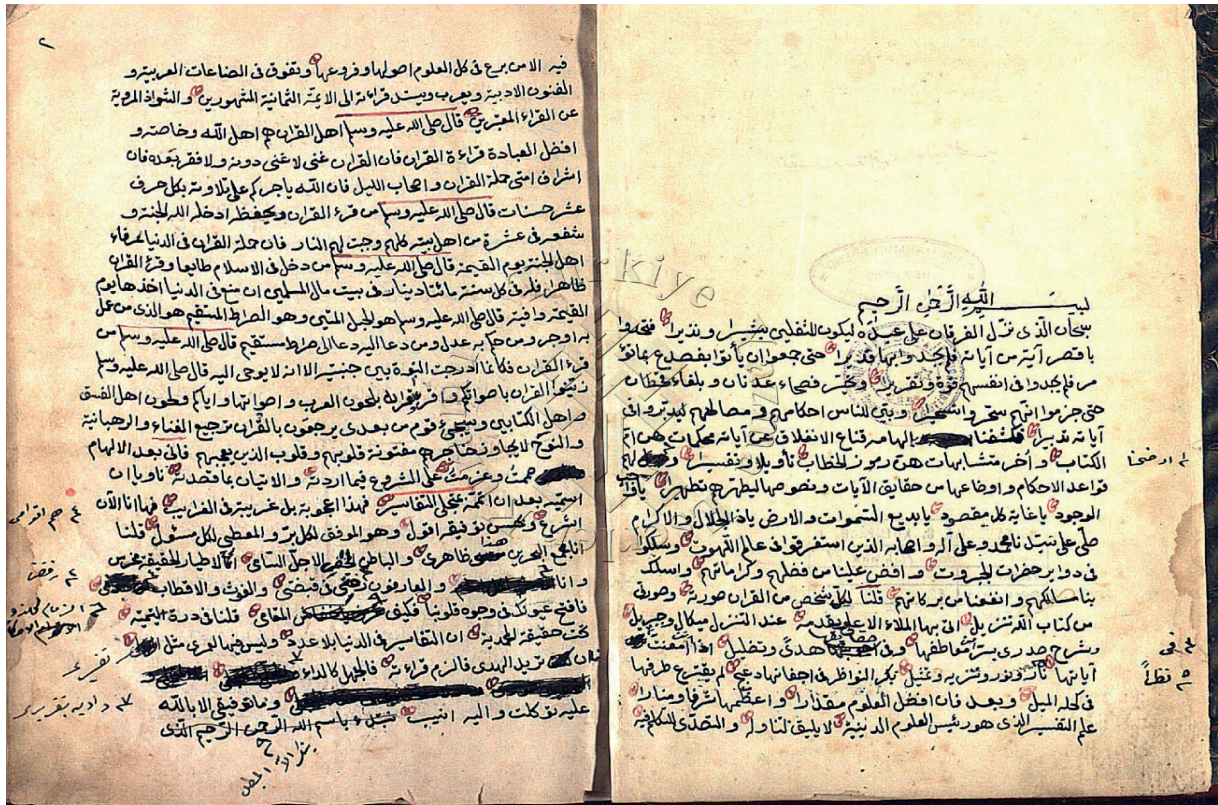
(*ÂMÎN*): Leyse mine'l-Fâtihâti ve lâ mine'l-*Qur'âni* bi ma 'nâ: istücib du 'â' enâ kemâ ve 'adtenâ, *qâle* Rasûlu'llâhi *şallâ'llâhu 'aleyhi* ve selleme: men vâfağa te' minühü te' mine'l-'imâmi ğufira lehü mâ teğaddeme min zenbihi.

Sonuç

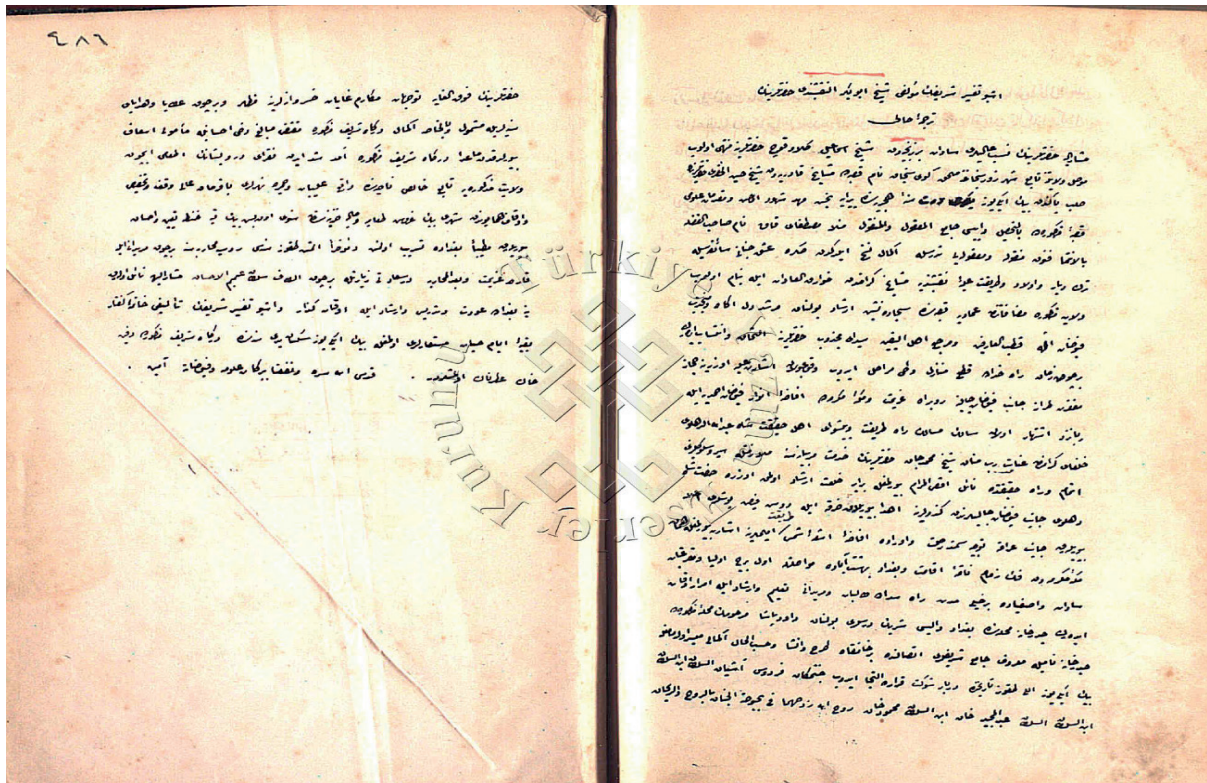
Ebû Bekir el-Berzencî'nin *Mütecellâ't-tefâsîr* adlı eseri, klasik tefsir geleneği içerisinde hem rivayet hem de dirâyet yöntemlerini bütüncül biçimde mezcetmesi bakımından dikkat çekmektedir. Eserdeki rivayet yöntemi, âyetlerin Kur'ân'ın kendi bütünlüğü içinde başka âyetlerle, Hz. Peygamber'in sahih hadisleriyle, sahâbe ve tâbiîn rivayetleriyle açıklanmasına dayanmaktadır. Bu yaklaşım, müellifin tefsirini sağlam senetli nakillerle temellendirme konusundaki titizliğini ve metne dair yorumlarında kaynak güvenilirliğine verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Mütecellâ't-tefâsîr'in dirâyet yönü daha çok fikhî ve itikadî meselelerin yorumlanmasında öne çıkmaktadır. Zira müellif, bazen kelime tahlillerine dayalı detaylı çözümlemeler, bazen de bağlamsal bütünlük üzerinden derinlemesine analizler yapmaktadır. Böylelikle *Mütecellâ't-tefâsîr*, yalnızca bir tefsir metni olmanın ötesine geçerek Kur'ân'ın toplumsal, ahlâkî ve ibâdet yönlerine temas eden kapsamlı bir yorum çerçevesi sunmaktadır. Ayrıca sûrelerin faziletleri, âyet sayıları, Mekkî-Medenî gibi unsurlar üzerinden yapılan değerlendirmeler, eserin ilmî niteliğini güçlendirmekte ve klasik tefsir geleneğindeki bütüncül yaklaşımı yansıtmaktadır.

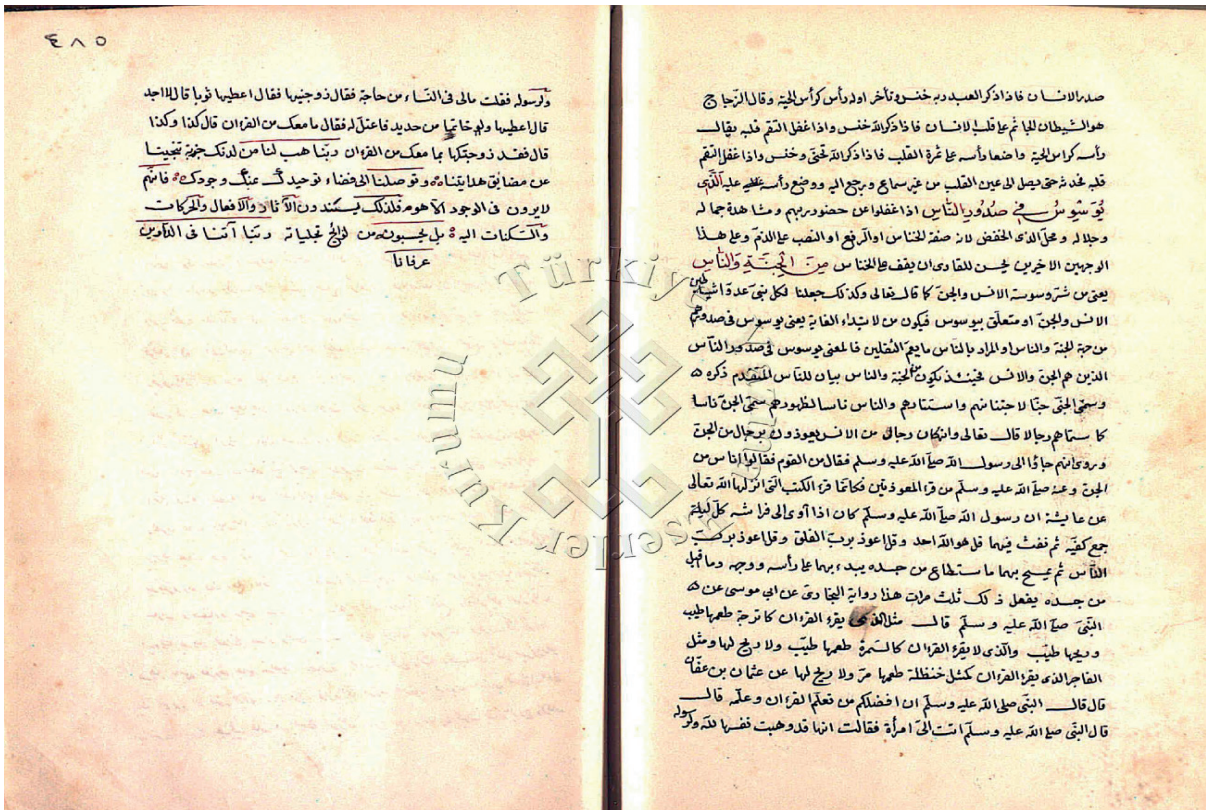
Tefsirde, ulûmü'l-Kur'ân başlığı altında ele alınan esbâbü'n-nüzûl, hurûf-ı mukattaa, nâsih-mensûh ve muhkem-müteşâbih söylemiş gibi temel kavramlara yapılan atıflar, Berzencî'nin yalnızca rivayet aktarmakla yetinmeyip tefsir ilminin teorik meselelerine de ciddi biçimde eğildiğini göstermektedir. Bu yönüyle eser, geleneksel tefsir unsurlarını ihmal etmeksizin, onları sistematik ve metodolojik bir zeminde yeniden yapılandırma çabasında görülebilir. Netice olarak Berzencî'nin *Mütecellâ't-tefâsîr* adlı eseri, Kur'ân araştırmaları açısından referans niteliği taşıyan önemli bir tefsir metni olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle de günümüz Kur'ân çalışmalarının önemli kaynaklarından biri olarak değerlendirmek mümkün gözükmektedir.

Resim 1. Ebû Bekir el-Berzencî'nin *Mütectellâ't-tefâsîr* adlı tefsirinin ilk varagında bulunan mukaddime.

Kaynak: Süleymaniye Kütüphanesi

Resim 2. Ebû Bekir el-Berzencî'nin *Mütectellâ't-tefâsîr* adlı tefsirinin son varagında bulunan terceme-i hâli.

Kaynak: Süleymaniye Kütüphanesi.

Resim 3. Mütecellâ't-ı tefâsîr adlı tefsirin başlangıcı.**Kaynak:** Süleymaniye Kütüphanesi.**Resim 4. Mütecellâ't-ı tefâsîr adlı tefsirin son varığı.****Kaynak:** Süleymaniye Kütüphanesi.

Kaynakça/Reference

- Akkuş, Murat. "Mennâ' Halil Kattân'ın Mebâhis Fi'Ulûmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi". *Ul-ûmu'l-Kur'ân Kaynaklarında Kıraat İlmi*. ed. Yaşar Akaslan. 219-251. Ankara: İlahiyât Yay., 2019.
- Akkuş, Murat. "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)". *Mütefekkir* 2/3 (2015), 151-176.
- Arslan, Yahya. "Ahkâm Âyetlerinin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Nüzül Sebeplerinin Önemi". *Şarkiyat* 15/1 (2023), 284-302. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1249330>.
- Aydın, Muhammed. "Rivayet Tefsiri Kavramı ve Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/20 (2009), 1-22.
- Aydınlı, Ahmet Emre. "Ürdün Üniversitesi'nde Hadis Eğitimi ve Yapılan Lisansüstü Tezler (2010-2024)". *HADITH* 14 (2025), 467-501. <https://doi.org/10.61218/hadith.1576878>.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî. *el-Fark beyne'l-fırak*. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, 1977.
- Baysal, Sıddık. *Ebu'l-Berekât En-Neseî'nin Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil Adlı Eserinde Tefsir-Te'vil İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Baysal, Sıddık. "Tefsirde Kültürel Antropolojik Yaklaşım". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2019), 317-356.
- Berzenci, Şeyh Ebû Bekir eş-Şâfi en-Nakşibendî. *Mütectellâ't-tefâsîr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 1-486.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî. *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a*. thk. 'Abdü'lmu'tî Kal'acı. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye; Dârü'r-Reyyân, 1408/1988.
- Bırışık, Abdülhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/290-294. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibîn*, thk. Nasır Muhammedî Muhammed Cad (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Çalışkan Başer - Hatice Merve. "Mukâtil B. Süleymân'ın Tefsir Yönteminden Hareketle Tefsirde Rivayet-Dirayet Ayırımının İmkânı Üzerine". *Artuklu Akademi Dergisi* 10/1 (2023), 17-29.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Demirci, Muhsin. *Tefsire Giriş*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., 2009.
- Erdal, Muhammet Ali. *Lafzî Mütüşâbih Âyetlerin Yorumlanması*. Ankara: İlahiyât Yay., 2024.
- Evmeş, Adem. "Mahmud Hasan el-Mağnîsî'nin Mantık Anlayışı". *Mantık Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2020), 38-72.
- Evmeş, Adem. "Şemsüddin es-Semerkandî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Mantık Bölümünde Burhanî İlimler ve Bilimsel Sorular Konusuna Yaklaşımı". *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/2 (2021), 679-694. <https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1002956>.
- Gengil, Veysel. *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- Gündüz, Ahmet. "Şehrizor". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Güzel, Mehmet Emin. *İmam Mâlik'in Tefsir Anlayışı*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.
- Hüseyn ez-Zehabî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kahire: Mektebetü Vehbiyye, 1976.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelûsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Aziz*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddin 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2001.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibîn*. thk. Nasır Muhammedî Muhammed Cad. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Karataş, Şuayip. *İmam Ya'kûb Kıraatinin Özellikleri ve Delilleri*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.
- Karaoğlu, Arslan. "Tefsirlerde Rivâyet ve Dirâyet Ayırımının Objektifiği Sorunsalı". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 6/1 (2023), 1-30.
- Karlı, Mehmet. "Eserü'l-Kirââtî fî't-Tefsiri inde't-Tebrîzî: Dirâsetun Tahliliyye". *Mütefekkir* 11/21 (2024), 259-280. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1501743>.
- Kaya, Ali. "Et-Tefsîru'l-Kebîr Bağlamında Mukâtil b. Süleymân'ın Esbâb-ı Nüzûl'e Yaklaşımı". *Mütefekkir* 7/14 (2020), 339-366.
- Kılıç, Süleyman. *Oluşum Temsilciler ve Metodolojik Açidan Basra Kıraat Ekolü*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mâveridî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvî'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muvazz - Adil Ahmed Abdü'l-mevcid. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Münâvî, Muhammed Abdürreâf. *el-Fethu's-semâvî bi-tahrîci ehâdisi Tefsiri'l-Kâdî'l-Beyzâvî*. thk. Ahmed Müctebî. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1989.
- Onbaşı, Ayben. "Tefsirde Bağlam Sorunu -A'râf Süresi 204. Âyet Örneği-", *Kur'an ve Tefsirde Güncel Konular - 2*, ed. Zeki Keskin. Ankara: Fecir Yayınları, 2025.
- Onur, Zafer. "Ebübekir Berzenci", *Şark Ulemâsı*. 3/13-16. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.

- Ömer, Ahmed b. Ebî Bekr b. *el-Büstân fî İ'râbi Müşkilati'l-Kur'ân*. Riyad: Merkez el-Melik Faysal li'l-Bühûss ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2018.
- Özcan, Esat "İbn Ebü'l-İzz'in Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsir Metoduna Yaklaşımı". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/2 (2021), 176-193.
- Rüyânî, Ebü'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâil. *Bahrü'l-mezheb fî fûrû 'i mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi 'i*. thk. Târk Fethi es-Sayed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Sağlam, Mustafa. *Tefsirde Anlam Kırılmaları*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Sağlam, Mustafa. "Te'vilâtü'l Kur'ân'da Kıraat Farklılıkları ve Yorum Etkisi". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3/2 (2020), 223-246.
- Saylan, Nesrişah. "Tabersî'nin Mecme'u'l-Beyân Adlı Tefsirinde Şâz Kıraatlere Yaklaşım Metodunun İncelenmesi". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 8/1 (2025), 14-26
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-'Amme li'l-Kitâb, 1974.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. 'Abdü'l-Kerîm. *el-Milel ve'n-Nihal*. 3 Cilt. b.y.: Müessesetü'l-Halebi, 2010.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. "Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı"<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/251107>" (Erişim 9 Kasım 2025)
- Turan, Ali. *Hız. Muhammed'i Diğer Peygamberlerden Ayıran Özellikleri*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2020.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri. *el-Basît fî tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. Salih el-Fevzan. 24 Cüz. Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b Su'ûdi'l-İslâmiyye, 2009.
- Yaşar, Mehmet. "Hicrî Birinci Asırda Sünnet'in Bağlayıcılığı Meselesinin Kur'ân'la Delillendirilmesi". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 475-495
- Yurdağür, Metin. "Hatm-i Nübüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbiyye, 1431.
- Zerkeşî, Ebü 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi 'i. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Dâru 'İhyâ 'i'l-Kütübî'l-'Arabîyye, 1957.